

„Fél méterrel repülni a föld felett”

A vodka a vaszjugáni hantik kultúrájában *

„Valóban érdekes... hogy az iszákosság felőli vélekedéseket áthatja valami sajátos színezet, ami elnéző humorral telített leginkább, mintha a lerészegedés holmi csínytevés vagy kedélyes férfiszórakozás lenne, nem pedig kín, gyötrellem és rettegés, s ami a legfursóbb: ezt a kedélyeskedő hangvételt maguk az alkoholisták szítják és ápolják, akikből valami különös kielégülést vált ki a szenvedéseikre való aprólékos visszaemlékezés, miután szerencsésen elmúltak” (Hajnóczy 1993:11–12).

A tanulmány a Szibéria nyugati részén élő vaszjugáni hantik és az alkohol viszonyát vizsgálja. Az alkohol fogyasztása e hanti csoport kultúrájának olyan gócpontját képezi, melynek egyben fontos gazdasági szerepe van, és jelentős hatással bír szokásaikra, melyeket szabályoz, és amelyek által szabályozott. Az alkohol kikerülhetetlen jelenlétének nem csupán morális vonzatai vannak, hanem jelentősen befolyásolja életvezetésüket, életútjaikat is. Az alkoholfogyasztással eltöltött idő igen nagy százalékát teszi ki életüknek, de a róla való beszéd is igen fontos témája mindennapi kommunikációjuknak, szerepet játszik önmaguk megfogalmazásában. Az elemzés elsősorban a jelenkorra összpontosít, nem hagyja azonban figyelmen kívül a közelmúltban lejátszódó változásokat sem.

Tanulmányomban a vaszjugáni hantikról¹ és az alkoholról kívánok írni. Az obugrisztikai szakirodalomban eddig is esett már szó az alkoholról. Ezek az írások általában azt hangsúlyozták, hogy a vodkafogyasztás elterjesztése eszköze az orosz gyarmatosításnak, a cári korszak kereskedőinek a fegyvere volt a hantik kizsákmányolására.² Másrészt viszont a hantik áldozat voltát emelték ki: egy egyszerű, tiszta nép a civilizáció átkai alatt össze-roppanva részegségbe menekül.³ Gyakran próbálták azt is megfogalmazni – hol praktikus szempontok segítségével, hol morális alapokon –, hogy mi lehetne a kiút a hanti alkoholizmusból.

Az alkohol, az alkoholizmus nem új téma a társadalomtudományi irodalomban sem. Az alkohol társadalmi/kulturális aspektusai nem kerültek el a kutatók figyelmét, konkrét esettanulmányokat, elemzéseket lehet olvasni mind szociológusok, mind etnológusok tollából, és az alkohol történetiségét is vizsgálták már.⁴ Jelen tanulmányomban megpróbálom elkerülni azokat a buktatókat, melyek a téma természetéből adódhatnak: nem kívánok minősíteni, nem kívánok tanítani, nem kívánok sajnálkozni. Leírni és elemezni szeretnék egy jelenséget, amelynek nagy szerepe van a vaszjugáni hantik kultúrájában. A leírtak konkrét megfigyelések, konkrét tapasztalatokból fakadnak, melyeket 1992-es, 1993-as és 1998–1999-es, összesen egyéves terepmunkáim során jegyeztem fel.

Az alkohol, a vodka egyre meghatározóbb szerepet játszik a vaszjugáni hantik életé-

ben nemcsak a külső szemlélő, hanem saját értelmezésük szerint is. Bár nem diakrón elemzést kívánok írni, de mindenképpen elmondható, hogy az utolsó száz évben jelentős változáson ment át a vodkához való viszonyulásuk. A vodka „történetisége” felismerhető már elnevezésében is: „kan jink” – ’cár vize’, ’cári víz’, ami egyértelműen kifejezi, hogy az alkoholtartalmú italokat, így a vodkát az orosz gyarmatosítók ismertették meg velük, nem csekély szerepet játszott területszerző politikájukban. A hanti kultúra – nem lévén kezelési technikája az ajzószeres hétköznapi fogyasztásának⁵ – sikertelenül integrálta a vodkafogyasztást, nem tudta kézben tartani, irányítani azt. Igen sokan az alkoholt teszik felelőssé a hantik kultúrájában valóban bekövetkezett előnytelen változások miatt.

Az ivás ma is koordinálatlanul szerepel kultúrájukban, ami azért kap egyre nagyobb jelentőséget, mert az olajbányászat hatására hihetetlen intenzíven terjeszkedő városi kultúrának integráns, domináns eleme – gyakorlatilag korlátlanul lehet hozzájutni, fogyasztásának semmilyen fizikai gátja nincsen. Ehhez a helyzethez kíván alkalmazkodni a hanti kultúra, mikor megpróbálja értelmezni az alkoholt, megpróbál alkalmazkodási stratégiákat kialakítani.

Az ivásban, az alkoholhoz való viszonyulásban bizonyos *kettősségek* figyelhetők meg. Jelentős különbség van alkoholizmusukban aszerint, hogy valaki városban vagy a tajgában él. Amint már volt róla szó, vodkát a városban gyakorlatilag bármikor lehet szerezni, egyetlen feltétele, hogy tudjon érte valamilyen formában fizetni. De igen fontos különbség az is, hogy a városban a hantik kevés kivételtől eltekintve munkanélküliek, különböző juttatásokból tartják el magukat, így mindennapjaikat meghatározó kérdésé, problémává válik az alkohol folyamatos beszerzése, melynek korábban elfogadhatatlannak tartott módjai is előfordulnak már. Ezzel a leegyszerűsödött városi léttel helyeződik szembe a tajga, mely elsősorban a hagyományos megélhetési modellt kínálja, a halászatot és a vadászatot, másodsorban pedig természetes szabályozója az alkohol fogyasztásának: a tajgába korlátlan mennyiségben nem lehet vodkát vinni. Így a tajga az akart vagy akaratlan „szárazságot”, józanságot és a munkát jelenti számukra, míg a város az alkoholt, az utána való hajsztát, a semmittevést. Mind a két különbség tökéletesen kifejeződik egy hanti vadász szavaiban, aki a novij vaszjugáni életet minősíti: „Nagyon hamar eleged lesz belőle. Az embereknek csak egy problémája van: hol lehet piára pénzt találni. A beszédtemák is mindig ugyanazok. Nincs pénz, amitől minden rossz, mindenki rosszkedvű. Bejössz vissza az erdőbe, és kiderül, hogy minden rendben. Az erdő szép, még ha vad alig van is. Novij Vaszjugánban az emberek nem nagyon akarnak dolgozni, csak várják azt, hogy valaki adjon nekik pénzt.”⁶

Az alkohol megítélése is kettős. A társadalom alapvetően elítéli, annak ellenére, hogy együtt él vele: „disznó módon élünk”. Távollevők jellemzésében negatív jelzőnek számít az iszákos szó, akár azok szájából is, akik hasonlóan sokat isznak. Más esetekben erénynek számít az, ha valaki iszik, ha bírja az italt. Egy távolról jött ember fogadásakor megittatnak, megittatnak vele egy pohár tiszta szeszt, és ha hajlandó meginni, onnantól kezdve megítélése megváltozik: elegáns idegenből a „mi emberünk” lesz, „egyszerű ember, akár csak mi”. De arra is van példa, hogy egy-egy nagyobb berúgás, híres részegség nem hogy nem csökkenti az illető társadalmi státusát, hanem emeli azt.

Ennek a kettősségnek a hátterében a férfiidentitás sajátossága áll. A férfi egyrészt a család fenntartója, akinek elsődleges feladata, hogy megszerezze azokat a javakat, ami-

vel családtagjait fenntartja. Így a férfiidentitás egyik domináns eleme az, hogy milyen a viszonya a munkához. A dolgoosság, az ügyesség, a kitartás a vadászatban és a halászatban fontos férfierények. Nem véletlen, hogy bár a vaszjugáni hantiknál nem volt sosem kimondott férfiató rítus, ennek szerepét a fiúgyerek első vadászata töltötte be. Ozernojében ekkor olyan áldozatot hoztak a Vízi-szellemnek, amelyet életében többször nem. A hétköznapi megítélésben igazán férfinak az számít, aki ölt már medvét. Hasonlóan fontos az első jávor elejtése is: ez volt az egyetlen alkalom a múltban, amikor valaki közvetlen az Égistennek áldozhatott (Nagy 1999:77–78). A szerepe ma is felismerhető, hiszen az egyik vadászra a háta mögött rendszeresen rálegyintenek, mert micsoda vadász az, aki még egy jávorszarvast sem ejtett. Ebben a kontextusban az alkohol romboló hatású, elfogadhatatlan dolog, mely lehetetlenné teszi, illetve megnehezíti a férfi feladatának teljesítését.

Más szempontból a férfiidentitás integráns része az alkohol: a mulatás, a duhajkodás, a „bevalóság” hasonlóan fontos férfi-attribútumok. A legénnyé válás útjára lépett fiút úgy jellemzik, hogy „már megissza a vodkát is”. Minden férfi kell hogy tudjon felmutatni nagy részegséget is ahhoz, hogy elfogadják a férfitársadalomban. Nem véletlenül a férfiak beszélgetéseiben a vadászat mellett a leggyakoribb beszédtema az alkohol, a lerészegedés.

Tehát a férfiidentitás nagy szerepet játszik az alkohol kettős megítélésében, bár a nők is isznak, hasonlóan nagy százalékban, mint a férfiak. Ez annak ellenére így van, hogy a társadalmi norma szerint a nők nem vagy csak ritkán ihatnának vodkát. Ahogy a konzervatív, hanti normát tartó asszonyok nem gyújtanak, nem gyújthatnak rá (idegen) férfi jelenlétében cigarettára, úgy igazából nem is ihatnának előttük. Ezért az idős asszonyok eleinte nagy szabódások közepette fogadják csak el, majd egyre jobban megmámorosodva ez már nem okoz semmilyen problémát. A női viselkedési normák közt nincs helye az alkoholnak, ezért a női alkoholfogyasztás öndefiníciós válsággal is jár. Helye van benne viszont az alkohol elutasításának, hiszen ez a nőiesség, az asszonyiség akadály lehet: nemegyszer a család ellátását, a gyermekek nevelését akadályozza.

A vodkához kapcsolódó nemi normák jelennek meg pregnánsan annál az asszonynál, aki elmondja, mikor gyereket várt, mindig azt akarta, lánygyereke szülessen. „Ne adja ég, hogy fiú legyen, aki mind bűnöző és alkoholista.”⁷

Az alkoholnak van még egy tulajdonsága, mely valamelyes pozitív szerepet tulajdonít neki: a komikum.⁸ A részeg ember viccek alapja, tréfák gyártója és szenvedő alanya. Egy absztinens család időnként meghív, megvendégel egy alkoholistát, csak azért, hogy „hadd röhögjünk rajta egy kicsit”. Az ilyen megítélés, az ilyen népszerűség azonban egyben alacsony társadalmi státust is jelent, gyakorlatilag mindenki megveti, megszólja.

Vodkakultúra: ivás a szokásokban, az ivás szokásai

A vodka, az alkohol tehát definíciónk szerint kulturális elem, és mint ilyen, természetesen szerepet játszik a hantik *szakrális kultúrájában* is. Az alkoholhoz való viszonyulás elválasztja a szakrális és a profán világot, befolyásolja annak kapcsolatát. Az alkohol egyrészt kirekesztődik bizonyos vallási helyzetekből, mert például jósolni nem lehet részeg embernek.⁹ Más esetekben pedig segít a két szféra elkülönítésében, szabályozza az

emberek viselkedését: míg normális helyzetekben szinte minden alkalommal koccintanak, addig ez tilos a halottak emlékére, a halottakkal kapcsolatban.¹⁰

A hantik szakrális kultúrájában általában igen nagy szerepet kapott a vodka fogyasztása. Az emberi világgal részben analógnak felfogott transzcendens világban is szükséglet az alkohol, a vodka. Ennek megfelelően áldozati szertartásaikban is szerepet kap, minden áldozat nélkülözhetetlen része. Vodkát kapnak az istenek közvetlenül is, bálványaik elé kitett poharakban, de részesülnek belőle közvetetten, a szertartás alatti ivás formájában más áldozati mód részeként, de önállóan, italáldozatként is.¹¹ Mivel a vaszjugáni hantik kultúrájában a vallási élet igen leegyszerűsödött, olyan áldozati szertartásaik sincsenek, melyen szakrális célból fogyasztának vodkát. Viszont a szomszédos Jugán folyón tapasztalhattam, hogy egy minden szempontból funkcionáló hanti vallásban az isteneknek szánt ajándékok között a leggyakoribb a vodka, de tapasztalhattam azt is, hogy az alkohol szakrális fogyasztása hogyan válik profán részegeskedéssé, többnapos tivornyává.

A vaszjugáni hantik vallásában az áldozatok mellett szerepe volt az ajzószernek keltette extázisnak a sámánok működésében. Vallási specialistáik közül az „isilta-ku” volt az, aki légyölő galóca keltette révületben végezte szertartásait (Kulemzin 1976).

A szabályozott extázis tehát része volt a hanti kultúrának már az oroszok megjelentése előtt is. Ez a szabályozott extázis a társadalom számára építő jellegű, teremtő. Elsődleges célja tehát a társadalmi struktúra helyreállítása, hiszen a sámán eksztázisának gyógyító szerepe is erre irányul.¹² A szabályozatlan eksztázis, mai, hétköznapi alkoholizmusuk azonban pusztító jellegű, célja, eredménye a társadalmi struktúra rombolása, rombolódása. A szabályozott eksztázis tehát a társadalmi rendnek olyan megbomlása, mely új rendet eredményez, melyben a kontrollvesztés Turner (1997:692–693) rendszere szerint a rítusok liminalitásának megfelelően communitas jellegű, míg hétköznapi alkoholizmusuk a társadalmi rendszer olyan bomlása, melyben az eksztázis nem communitas jellegű, hanem anómiás.¹³

A vodka a *halottkultusztól*, a halottaktól sem idegen, nekik is alapvető szükségletük. Gyakran előfordul sírmellékletként, esetenként a haldokló speciális kérésére. A halott eltemetése utáni toron halotti ételt tesznek félre, amely egy nagy pohár vodka, melyre egy szelet kenyeret és egy palacsintát tesznek, és amelyet csak a negyvenedik napi tor után vehetnek el a helyéről, és önthetnek ki, illetve dobhatnak a kutyáknak.

A halott kéri azt a vodkát is, ami véletlenül az asztalra ömlik, mint ahogy a leesett ételt is a holtak eszik meg, ezért azokat nem szabad felvenni és megenni, hanem a kutyának kell adni őket. A kiömlött vodka egyébként gyógyító hatású is: ha bekenik vele kezüket, fagyási sérüléseiket gyógyítják, illetve megelőzik, hogy kezük megfagyhasson. A visszakézzel töltött ital is a halottaké lesz.

A halottas szokások szerint a temetésig minden éjszaka virrasztanak a halott mellett. A virrasztásokon mindig fogyasztanak alkoholt. Egy megfigyelt virrasztásnak három domináns beszédtemája volt: korábbi halálesetek, illetve régi halottak, az özvegy jövője és az alkohol. Igaz, ebben az esetben jelentőségét emelte az, hogy az elhunyt halálában a vodka jelentős szerepet játszott. Ugyanezen a temetésen a sírásókat nem pénzért, hanem vodkáért fogadták meg, akik a temetésen már határozottan részegesek voltak. Röhögcséltek a halott mellett, viccelődni próbáltak az özvegygel.

A halotti torokon is szükségszerűen szerepel a vodka, olyannyira, hogy vannak olyan

alkoholisták, akik az ingyen vodka reményében minden házat felkeresnek, egy éjszaka akár többször is, ahol virrasztás van. Mivel a vodka hatása nem kontrollálható, ezért nem ritka, hogy a torok hatalmas ivászatokká fajulnak, és nem egy esetben verekedéssel végződnek. A fent említett halotti tor veszekedéssel zárult, ahol a tort az özvegy helyett megrendező rokon részegen elzavarta nemcsak a sírásókat, hanem a rokonokat is. Erre a torra a vendéglátók két rekesz, azaz harminc üveg vodkát vettek, míg a vendégek száma a gyerekekkel együtt mindössze 27 volt. A kilencedik napi toron az özvegy is berúgott, és összeverekedett unokahúga férjével. A negyvenedik napi tor is botrányral zárult, ahol a részeg háziak először elzárták az ételeket a vendégek elől, majd az özvegy az addig ölelgetett unokahúgát felpofozta, megverte, amiért a vendégek kikeltek magukból, összevesztek a háziakkal. Mindhárom torból sértődések lettek, nehezen múló sebeket okozva a család szolidaritásában.

Tehát a vodkának a halottakkal való kapcsolata is szerepet játszik abban, hogy minden halotti tor kötelező kelléke, de a vodka minden más ünnepnek is ugyanilyen nélkülözhetetlen velejárója. Részségig tartó ivással ünneplik az újévet (január 1.), a „régijúévet” (január 13.), a férfiünnep szerepét betöltő „honvédek napját” (február 23.), a nők napját (március 8.), valamint a húsvétot is. Ez olyannyira általános, hogy egy férfi újév előtti napon kiment az erdőbe, mert a faluban csak berúgott volna, amit nem akart.

Az ivás *célja* sokszor kimondottan az, hogy „elfeledjek mindent, fél méterrel repüljek a föld felett”. Arra azonban különböző válaszokat lehet adni, hogy ki mit szeretne elfelejteni. Az egyik lehetséges válasz az egyéni életutakkal kapcsolatos: egyéni bánatok elfeledése, halottak évfordulói, illetve betegségek, ahogy azt egy tuberkulózisos mondja: „Ha iszom, nem vagyok beteg. Ha nem iszom, rögtön elkezdek köhögni, nehezen lélegezni.”

A másik lehetséges választ az ország helyzetében, a politikában, hazájuk történelmében lelik fel: „Régen, a mi rendszerünkben («rodna’ a vlast’») minden rendben volt, az emberek nem ittak, mert normális életet lehetett élni.”

Erre a helyzetre – de nemcsak erre, hanem valójában a szovjet-rendszer időszakára is – alkalmazni lehet az anómia fogalmát, melynek a deviáns viselkedésében játszott szerepét Durkheim (1982) ismerte fel. Szerinte az anómia a társadalom krízishelyzete, definiálatlan, szabályozatlan állapota. Ezt az állapotot a társadalom morális rendjének felbomlása, felborulása jellemzi: a közösségi normák elveszítik abszolút jellegüket, az egyénnek lehetősége van mérlegelésre a határozott szabályok helyett, elbizonytalanodik, ennek következtében csökken a társadalom egysége, a társadalmi szolidaritás. Ez a bomlási folyamat jellemzi a hantik akkulturációját is, preorosz kultúrájuk bomlási/átalakulási folyamatát.¹⁴ Ez igen nagy hatásfokkal működött már a cári rendszerben is, de sokszerűbben hatott a 20. század történelmében. Míg az 1920-as évekig lassú és viszonylag békés kapcsolat jellemezte a vaszjugáni hantik és a nem hantik viszonyát, addig az 1920-as évektől kezdve alapjaiban támadták meg, alapjaiban omlott össze. A sztálini politikai kitelepítések (helyi nézőpont szerint betelepítések) hatására az 1930-as, 1940-es években a vaszjugáni hantik a korábbi 90-95 százalékos többségből alig 15 százalékos kisebbségévé váltak folyóvölgyük lakosságának, és ezt az arányt tovább rontotta az olajbányászok megjelenése az 1960-as évek legvégén és az 1970-es években. Súlyosan érintette őket a szovjet rendszer iskola-, település- (mely a 20. század folyamán kétszer rajzolta át gyökeresen a folyó településeinek térképét) és valláspolitikája. Morális rend-

szerük korábbi összeomlását követte a szovjet-rendszer felbomlását követően gazdasági kvázi-biztonságuk elvesztése is. Társadalmi szempontból tehát alkoholizmusuk anómiás alkoholizmus.

Az a két indok, amit alkoholizmusuk eredetének mondanak (elfeledni személyes és társadalmi sérelmeiket), nem lehet elégséges magyarázat. De a részegség, a részegesség nem is igényel magyarázatot kultúrájukban. Olyannyira természetes, elkerülhetetlen része, hogy fel sem merül a kérdés, ki miért lesz alkoholista. Érdekes módon az vált ki megdöbbenést, értelmezési zavart, ha valaki – főleg ha férfi – nem iszik.¹⁵ Ha az absztinens egyén valamennyire is kívülálló társadalmukban, az egyetlen lehetséges válasz, hogy ezzel megvetését, lenézését fejezi ki. Ha az illető közülük való, nincsen kész magyarázat, furcsaságnak, csodabogárságnak tartják. Egy italtól leszokott férfit így jellemeztek: „Régen nagyon jó ember volt. Vidám volt, viccelt, ha ivott is, békés volt. Most viszont... Elrontották.”

Az alkohol megkérdőjelezhetetlen voltát erősíti az is, hogy a gyarmatosító oroszok falusi kultúrájában hasonló szerepet játszik, mint a hantiknál. Már az a kultúra sem tette fel a „miért iszom, miért iszunk” kérdését, mely megismertette őket fogyasztásának lehetőségével.

Nemcsak a vodka befolyásolja a szokásokat, hanem a vodkaivásnak is megvannak a maga szabályai, szokásai. Az alkoholfogyasztás egyik igen fontos jellemzője annak *időtartama*. Egy-egy „buli” (hantiul „para”, oroszul „gul’anka”), ivászat szinte sosem tart egy napig, hanem mindig tovább. A többnapos ivászatok kulcsszava a másnaposság. Másnaposságnak, macskajajnak lehet fordítani az orosz „pohmel’e” szót, viszont már nincs pontos fordítása az ebből képzett „opohmel’at’s’a” igének, melyet a hanti nyelv is változatlanul vett át. Leginkább az fejezi ki a jelentését, amit a mottóban idézett Hajnóczy Péter folyamatos kijózanodásnak nevezett. Egy-egy részegség másnapján rendkívül betegek, szenvednek, és ezt a betegséget csak újbóli ivással lehet gyógyítani. A cél először csak a kínzó érzés megszüntetése, de az első „gyógy poharak” után igen gyorsan megérkezik a mámor, vagyis a kör újrakezdődik. Egy hanti pontos megfogalmazása szerint: „Az elmúlt két hétben csak egyszer rúgtam be, de 14 napra volt szükségem, hogy kigyógyuljak belőle.”

A másnaposság szó, illetve az ezt gyógyító „másnaposság-poharak” szerves részét képezik kultúrájuknak, és nagy tekintéllyel bírnak. Ezt tiszteletben tartják a részeg férfiak feleségei is, akik általában elrejtenek egy kis pénzt vagy egy kis vodkát, hogy párjuk kigyógyulhasson. Ilyenkor, ha nincsen már sem vodka, sem ráfordítható pénz, összetöltik az üvegek alján megmaradt utolsó cseppeket, illetve körbejárják ismerőseiket, akik általában meg is szánják a szenvedőt. Részeg embernek ritkán adnak idegen háznál inni, de másnaposnak nem illik nem adni. A vodkát vagy vodkára pénzt kérőknek ennek megfelelően két olyan időszak van, amikor felkeresnek ismerősöket és idegeneket is: reggel, amikor „gyógyulni” akarnak, és este, kora éjszaka, amikor újabb ivási lehetőségeket keresnek.

A másnaposság egyértelműen betegségként értelmeződik, amibe bele is lehet halni. Egy férfiről terjedt el az a történet, hogy az 1970-es évek második felében, amikor a boltok csak 11 óra után szolgáltak ki alkoholt, megpróbált korábban kikönyörögni legalább egy üveggel a boltostól. Mivel a boltos nem szánta meg, letelepedett az ajtaja elé, de a 11

órát már nem élte meg: meghalt másnaposságban. A „másnapos halál” oka szerintük az, hogy a szív egyszerűen megáll.

A többnapos, esetleg többhetes ivászatoknak általában az szokott véget vetni, hogy elfogy a vodka, vagyis a vodkára fordítható pénz, bármiféle érték; rosszabb esetben egy-egy nagyobb verekedés, baleset vagy tragédia szakíthatja félbe. Nem ismerek olyan esetet, amikor saját elhatározásból hagytak abba ivászatot.

A hantik is tisztában vannak azzal, hogy ez az alkoholfogyasztási szokásuk (ami gyakorlatilag nem különbözik a helybeli oroszok szokásaitól, és amely Jellinek szerint¹⁶ gamma-alkoholizmusnak definiálható) élesen eltér az európai szokásoktól. Azonban meggyőződésük, hogy ők isznak kevesebbet: „A magyarok többet isznak nálunk: azok rendszeresen isznak keveset, én viszont ritkán iszom, de akkor sokat, hogy elfeledjek mindent, fél méterrel repüljek a föld felett.”

Az időtartam mellett fontos a *menyiség* kérdése is, sajátos mértékegységrendszert alkalmaznak a vodkára vonatkozóan. A vodka legkisebb egysége – nyilvánvalóan orosz mintát követve – a „100 gramm”, vagyis az 1 deci. Ennek megfelelően vodkás poharakat külön nem is igen használnak, vizes poharakba mérik ki az adagokat.

A boltokban kapható legkisebb kiszerelés félliteres, aminek megfelelően egyikük rémülten kiáltott fel, amikor meglátta a felkínált kétdecis pálinkásüveget: „Úristen, csak nem kölnit fogunk inni?” Vendégségbe, egyszerű rokonlátogatáskor egy üveget illik vinni, de ha tudják, hogy valami ünnep, ünnepi vacsora készül, két üveggel illő menniük. Az ivászatok közben általában többször el kell menni újabb adag vodkáért, amikor szintén kétüvegenként szerzik be, illetve ilyenkor csak abban az esetben vesznek egy üveggel, ha többre nincsen pénzük.

Az alkohol fogyasztásának lényeges kérdése az is, hogy *mit isznak*. Azt lehet mondani, hogy szinte csak vodkát, illetve annak házi főzésű változatát, a „szamogonkát”. A vodkát boltokban lehet venni, illetve nagyobb városokba utazóktól feketén is. Minőségük nem egyenletes, de legalább a zárjegyek bevezetése óta viszonylag biztonságos. Azért csak viszonylag, mert sokszor a zárjegyet is hamisítják, és a vodka helyett ipari alkoholt terjesztenek. Nem véletlen, hogy rengeteg szó esett a tévében is a hamis alkoholról, az adórendőrségnek volt is egy közérdekű hirdetése arról, hogyan lehet felismerni a hamis zárjegyeket. 1999-ben is többször felmerült haláleset kapcsán, hogy hamis vodka okozta. Novij Vaszjugánban az 1980-as évek végén történt a legnagyobb mérgezés: körülbelül negyvenen haltak meg tőle.

A „szamogonka” többnyire tiszta, bár néhányan azt is hamisítják. Házi zugfőzdekben, zugárusoknál, bögrecsárdákban lehet megszerezni. Ezek némelyike éjszaka is felkereshető: a felzörgetett háziak kiszolgálják a vásárlókat, amit azzal is jeleznek, hogy ablakukba égő lámpát tesznek ki. Zugfőzde olyan sok működik, hogy hétvégi estéken az elektromos lepárlók miatt gyakran olyan gyenge az áramerősség, hogy a tévéadást átjátszó állomás működésképtelenné válik.

A „szamogonka” minősége nem állandó: a józan vevőnek igyekeznek a legtisztábbat, legjobb minőségűt adni, míg a részegekre rá tudják sózni rosszabb minőségű italt, illetve lerészegedésükkel párhuzamosan egyre vizezebb, egyre gyengébb árut adnak nekik.

Ínséges időben, olyan helyeken, ahol nem lehet vodkához jutni, gyakran készítenek egy „braga”, „braska” nevű vodkapótléket. Elkészítése igen egyszerű: egy vödörnyi (10

liter) forralt vízhez egy pohárnyi porélesztőt adnak, belekevernek 3 kg cukrot, az edényt le kell csukni, állni, erjedni hagyni. Már 3-5 nap múlva fogyasztható, ha valakinek nincs türelme várni, de állhat akár 2-4 hétig is. Ha savanyú, lehet még cukrot beletenni, amire akkor van szükség, ha sokat állt, mert az élesztő „megeszi” a cukrot. Ízesítésnek krumplit, krumplihéjat használnak. Az így nyert ital fehéres színű, habos, gyakorlatilag sör jellegű ital, alkoholfoka is hasonló. Ebből az italból is készíthető „szamogonka”, ha lepárolják.

Isznak néha sört is, de ez inkább csak a vodka, illetve a „szamogonka” kísérője lehet. A felsorolt italokon kívül mindent összefoglaló néven bornak neveznek, legyen az akár likőr, akár valóban bor. Együttes kezelésük oka egyértelmű: egyrészt ritkán jutnak hozzá, nincsenek róluk megfelelő ismereteik, másrészt pedig együttesen jellemző rá az édes íz, és az, hogy gyengébb a vodkánál. Nemes, magas presztízsértékű italnak számítanak, melyeket azonban saját kultúrájuktól idegennek is tartanak.

Mindenképpen meg kell emlékezni a „szuhaj zakonról”, vagyis a gorbacsovi alkoholstopról (szó szerinti jelentése: 'száraz törvény'). Ebben az időszakban is beszerezte mindenki a számára szükséges alkoholt, ha volt hozzá bátorsága, leleményessége. Rengeteg arcszeszt, kölnit megittak, és sokoldalú technikákat alkalmaztak alkoholtartalmú italok nyerésére. Az egyik ilyen módszer szerint üvegtisztítót vízzel felöntöttek, háromliteres üvegben érlelték, majd rövidesen megitták. Az üvegtisztító igen veszélyesnek számított, könnyen deliráltak, „meghülyültek” tőle, mint a következő történetben is. Egy vadász még Novij Vaszjugánban berúgott feketén vásárolt vodkától, majd Ozernojében ablaktisztítóval folytatta. Másnap csak feküdni volt képes, harmadnap már elkezdett mozgolódni, járkálni. Elment nagybátyjához, szatyorról a hóna alatt, és küldte, hogy menjen neki vodkáért. Az mondta is neki, hogy menne, de nem Novij Vaszjugánban vannak, hanem Ozernojében, ahol nincsen bolt. Láthatatlan, képzelt lények elől menekült folyamatosan. Állította, hogy be-bekopognak hozzá, meg akarják ölni, integetnek neki és hívogatják. E földön kívüli lényeket igyekezett rábeszélni, hogy menjenek nagybátyjához is, de azt felelték, hogy őt nem ismerik. A falubeliek dugtak előle mindent, amit meg lehetett volna inni. Negyedik napra eltűnt. Nagybátyja kereste mindenhol a falu körül. Végül mások találták meg. Félték tőle, mert puska volt nála – ők fejszét fogtak. A férfi egy bozótban aludt, kabát és cipő nélkül. Csoda, hogy nem ették meg az éppen rajzó moszkítókat. Mindenre pontosan emlékezett, arra is, hogy keresték, és arra is, hogy hol járt delíriuma alatt.

Volt, aki ragasztóból nyert alkoholt is ivott: sokáig kellett kevergetni, hogy iható legyen. Egy hanti vadász, aki mestere volt a hamis alkohol elkészítésének, tisztázatlan okokból, megmagyarázhatatlan hirtelenséggel halt meg, amit mindenki a ragasztó és az ablaktisztító ivásával magyaráz.

Egy korábbi, 1993-as terepmunkám alatt az obi szölkupoktól sikerült megtudni több vodkapótló ital készítésének receptjét (ezek közül párat a fentiekben már leírtam). Ablaktisztítót nagy befőttesüvegbe kell önteni, meg kell sózni, és fél órán keresztül fakanállal keverni, hogy a massa szárazanyag-tartalma ráragadjon a kanálra, és a fennmaradó folyadékot lehet inni. Cipőpasztát kenyérre kell kenni, állni hagyni rajta néhány órán keresztül, majd kicsavarni a megpempősödött kenyeret, és az így nyert folyadékot meginni. Kölnit „zavarkával”, sűrű teaalapanyaggal kevernek össze, ezt tűz fölött melegítik, majd forrón megisszák. A Diklafosz nevű rovarirtó spray tartalmát egyrészt egyszerűen megitták, másrészt sálra fújták, a sálat a szájuk elé tették, és belélegezték.

Néhányan a vaszjugáni hantik közül ajzószerként „csefirt” isznak, rendkívül sűrű teát, ami egyrészt frissítő hatású, másrészt megfelelő erősségűre főzve és fogyasztva hallucinogénként is működik. A „csefirt” úgy készítik, hogy egy fél bögre forralt vízbe rengeteg teát öntenek (ha filteres teából készítik, 3-4 filter tartalmát szórják bele), és 3-5 percig tovább forralják. Rendszeres fogyasztói napi 2-3 alkalommal is isznak belőle. Hiánya elvonási tünetekkel jár, gyakran egy „csefírért” is megtesznek annyit, mint a vodkáért.

Az alkoholfogyasztási szokások kapcsán szót kell ejteni az ivás *udvariassági szabályairól*. Italt nem tölthet akárki: vagy a házigazda tölt, vagy az, akit a házigazda ezzel megbíz, illetve a tulajdonos jogán tölthet az is, aki az italt előteremtette. Kínálást gyakorlatilag nem lehet visszautasítani. Pohárköszöntőt hosszan csak az első pohár előtt mondanak, de később is minden pohárral koccintanak, röviden megnevezve, hogy kire, illetve mire isznak. A későbbi ivások alkalmával kerülnek elő a tréfás pohárköszöntők is, melyeket gyakran és nagy változatossággal alkalmaznak. Néhány példa a tréfás pohárköszöntőkre:

„Arra, hogy ez ne legyen az utolsó.” Vagy gyakran szerepel a következő köszöntési sor is: „Azért, hogy az előző ne unatkozzon.” „Azért, hogy az előzők ne veszedjenek.” „Azért, hogy megnézzem, az előzőek mit csinálnak.”

Ismert a hantik közt is az a versike, melyet az oroszok is ismernek, és amely igazán jól csak oroszul hangzik, és amely előtt az asztalon kopognak:

„Kto tam? Sto gramm. Zahodi! hammm.” Vagyis: „Ki az? Száz gramm. Gyere be! hammm.”

Itt el kell azt mondani, hogy a hanti nyelv a Vaszjugán mentén gyakorlatilag nem használt nyelv, nagyon kevesen beszélnek, kevesen ismerik kommunikációképes szinten. Ennek megfelelően a pohárköszöntők is oroszul hangzanak el. A hanti nyelvben nem is volt olyan udvariassági formula, mely kifejezetten pohárköszöntő szereppel bírt volna. Ilyen esetekben is „jimeki” ’rendben van, jól van’ formulát használták, mely igen gyakran, több funkcióban előforduló szó: használják ’köszönöm’ jelentésben, de használják búcsúzáskor köszönési formulaként is.

Vodka és gazdálkodás: csere, beszerzés, munka

Az 1998-as rubelösszeomlás után a Vaszjugán mentén is összeomlott a pénzforgalom. Nyugdíjakat 2-4 hónapos, fizetéseket időnként 6 hónapos késéssel fizettek ki. Ebben a gazdasági helyzetben a pénznek csak értékmérő funkciója maradt érintetlenül, a piaci pénzforgalmat újfajta *cseregazdaság* váltotta fel. A cseregazdaságban fontos szerep jutott az alkoholnak.

A vodka a csereértékek sorrendjében magas helyen áll. Ezt bizonyítja egyrészt az, hogy vodkára bármit be lehet cserélni a prémektől a gyűjtögetett termékekig, a halig, de sok esetben használati tárgyaikat, ruhájukat is alkoholra cserélik. Magas értékét igazolja másrészt az, hogy vannak bizonyos termékek, amelyeket csak pénzéért lehet eladni, vagy vodkára váltani. Ilyen áru a prém, de ilyenek a tartós fogyasztási cikkek is: használt háztartási gépek, bútorok. Nem ismerek olyan esetet, amikor prémet adtak volna élelemért, lisztért vagy cukorért.

A vodka magas presztízst bizonyítja a javak közötti sorrendisége is. Mint ahogy már volt róla szó, minden típusú értéket, korábbi felhalmozást is vodkára lehet fordítani, de nagy szerepe van a jövedelmek tervezett elköltésében is. Az egyik hanti vadász minden jövedelmével szigorúan előre szokott tervezni: pénzhez jutva első útja a boltba vezetett, ahol miután megvett minden feltétlen szükséges élelmiszert vagy egyéb árut, amit előzetesen összeírt, a maradékot hiánytalanul vodkára költötte. 1998 nyarán például készített két bödönhajót, melyek egyikéért vett 1 zsák lisztet és egy zsák cukrot, a másikat pedig elitta egy ismerősével.

A fent említett vadász azonban a helyi megítélés szerint józanul gazdálkodik, előre látó, ügyes. Mások kevesebb gyakorlatiasságról tesznek tanúbizonyságot, és jövedelmüket teljes egészében vodkára fordítják. Egy másik vadász minden zsákmányát italra szokta költeni, és mivel nem bízik magában, nyugdíját orosz szomszédjával kezelteti. Tőle kér rendszeresen kölcsön a saját pénzéből, akik nem is mindig adnak neki, mondván hogy először vásároljon valamilyen árucikket, élelmet, amire szüksége van. Gyakran 1-2 nap alatt elissza egyhavi nyugdíját (350 rubel), majd kijózanodva, önmagát szidva, készletek nélkül megy vissza a tajgába, ahol mások segítségére szorul, illetve nélkülözik. Rokoni sokat veszekednek vele, hogy legalább vegye meg a legfontosabbakat – minden eredmény nélkül. Egy alkalommal pénzének kezelői bevásároltak neki lisztet, cukrot, élesztőt (a mindig szükséges alapélelmiszereket), amiért keményen összeveszték, a vadász megtiltotta nekik, hogy beleegyezése nélkül költsenek a pénzéből. Ugyanő egy más alkalommal maradék kenyereből „braskát” készített (a kenyér az élesztőt helyettesíti), mert már nem bírta alkohol nélkül, és napokig várakozott, hogy valahonnan élesztőhöz jusson, kenyeret süthessen. A vodka az, amit általában mindig meg tudnak venni, még az olyan időszakokban is, amikor gyakorlatilag éheznek. Egy közmondás szerint: „Vodkára mindig telik.”

Természetesen különbségek vannak abban, hogy egy-egy család jövedelme hány százalékát költi alkoholra.¹⁷ Egy háromtagú család, mely mindkét szülő után nyugdíjat kapott, a nyugdíjából vásárolta meg a szükséges élelmiszereket, de annak is igen nagy százalékát (közel 75 százalék) vodkára fizette ki, míg a vadászó fiú az abban az évben elejtett harminc coboly préméért nem vásárolt semmit, nem fordított a megélhetésre semmit. Egy másik családban a megöregedett családfő panaszkodik, hogy újra neki kellene halásznia, hiszen fiai a zsákmánnyal sokszor haza sem mennek, hanem már az úton eladják, vodkára cserélik.

Mint láttuk, a vodkának kiemelkedő presztízse van a csereárak rendszerében, az árak magasabb rangú osztályába tartozik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy csereértéke is kimagaslóan magas lenne. Hogy értékét viszonyítani tudjuk más árucikkekhez, nézzük meg a következő táblázatokat!

I. táblázat. *Az utcán, omszki kereskedőktől vásárolható árucikkek ára (1999. január 14., Novij Vaszjugán)*

árucikk	mennyiség	ár (rubel)
liszt (első osztályú)	1 zsák (50 kg)	130
liszt (legmagasabb osztályú)	1 zsák (50 kg)	150
cukor	1 zsák (50 kg)	700
táp (disznóknak, kutyáknak)	1 zsák (kb. 25 kg)	50

2. táblázat. *Azon árucikkeknek ára, melyeket a hantik általában boltban vásárolnak (1999. január 13., Novij Vaszjugán)*

árucikk	menyiség	ár (rubel)
liszt (legmagasabb osztályú)	1 zsák = 50 kg	160
cukor	1 zsák = 50 kg	750
burgonya	1 vödör = 8–10 kg	25
tea	200–250 g	15–20
vaj	1 kg	65–80
étolaj	1 liter	16–18
gyufa	1 csomag = 10 doboz	3
kenyér	1 kg	5,50
„Príma” cigaretta	1 doboz	3–3,50
hagyma	1 kg	8
keksz	1 kg	11
cukorkák	1 kg	18–35

3. táblázat. *A leggyakoribb prémek hivatalos átvételi árfolyama (1999. január, Novij Vaszjugán)*

árucikk	ár (rubel)
coboly	150
mókus	15
nyérc	150

4. táblázat. *A tömény alkoholok árfolyama (1999. január, Novij Vaszjugán)*

árucikk	menyiség	ár (rubel)
vodka	1 üveg (0,5 liter)	30
„szamogonka”	1 üveg (0,5 liter)	25

A fenti, alkoholra vonatkozó árak a vodkának a tervezhető, becsülhető, reális árát jelentik. Létezik azonban a vodkának egy nem tervezhető, irreális ára is. A két árfekvés közötti különbség oka a vásárló józanságában, illetve részegségében rejlik. A részeg ember az újabb és újabb üveg vodkáért, alkoholért gyakorlatilag képes bármilyen árat megadni. Az 1998–1999-es télen a következő cserék jelentettek a leginkább irreális értékkülönbségeket: egy üveg vodkáért egy cobolyprém (reális ára öt üveg); egy színes tévé négy üveg vodkáért (az elcserélő haszna körülbelül hússzoros). A legnagyobb vihart kavart csere során három liter „braskáért” a vásárló két coboly és egy rókaprémet adott (haszna hozzávetőlegesen harmincszoros, de nem lehet pontosan megbecsülni, mert a „braska” mint házilag készített gyenge ital egyáltalán nem szerepel pénzforgalomban, sőt még csereforgalomban sem).

A vodka árának két különböző lehetséges árfolyama természetesen rengeteg konfliktus forrása. Maguk a vásárlók kijózanodva megbánják cseréjüket, és nemegyszer – minden esetben hasztalan – próbálják visszakövetelni prémjüket. Azt az imént említett eladót, aki a három liter „braskát” adta el, fel is akarták jelenteni a rendőrségen. Tenni azonban nem tudnak ellene semmit, mert mint azt megfogalmazta egy férfi, aki tíz üveg vodkáért adott el 36 zsák halat: „Mit lehet tenni, az ember gyarló.”

Ezek az árviszonyok felidéznek az a helyzetet, amit minden korabeli utazó leírt a kereskedők, kupecsek és a hantik kapcsolatáról a cári korszakban: előnytelen csereviszonyok, leitatott hantik kifosztása, következő évi zsákmányuk előre felvásárlása.

A most kialakuló helyi tőke, az úgynevezett „új oroszok”, múlt századi elődjeik technikáját hasonlóan sikeresen, hasonlóan kivédhetetlenül alkalmazzák. Ennek a következménye az, hogy a maguk cserelhetőségeire, a helyi közvetítőkre hagyott vadászok és halászok egyértelműen veszteségként élnek meg a központi gazdasági irányítás szétesését. Míg a vadászati szövetkezetek fix átvételi árai (valamint az átvett árucikkek sokkal szélesebb skálája) kiszámítható, stabil megélhetést jelentettek, addig ma ez teljességgel hiányzik. A leadási kötelezettség megszűnése miatt vált lehetővé a jövedelem teljes felélése, csaknem teljes vodkára fordítása is, míg a szövetkezeti rendszerben automatikusan kiutaltak többek között puskát, lőszert, egészségügyi csomagot, bizonyos alapvető ruhadarabokat, ingyen engedélyt, addig ma mindezekért fizetni kellene a megtermelt – és elkótyavetyélt – jövedelmükből.

Mint említettem, a vodka vagy a „szamogonka” *beszerzése* ma gyakorlatilag bármikor lehetséges a helyi boltosoknak és zugárusoknak köszönhetően. A századfordulón azonban ennek bonyolultabb rendszere működött. Mind a történeti adatok, mind a történeti emlékezet szerint a századfordulón kupecsek jártak a Vaszjugán mentén azzal a céllal, hogy ruhaneműiket, edényeiket, szerszámaikat, lisztjüket és egyéb élelmiszereiket bogyókra, prémekre, vadhúsra, halra cseréljék. A vaszjugáni régióba leginkább a tarai¹⁸ oroszok jártak telente a befagyott Vaszjugáni mocsáron keresztül. Azért ők, mert egyrészt télen könnyen megjárható kereskedelmi útvonalai voltak, másrészt a nem túl értékes vaszjugáni halak csak ebben a vadban és nemes halban szegény régióban tudtak konkurálni a nemes obi halakkal. Ezek a kereskedők vodkát is hoztak magukkal, és egyrészt eladták, másrészt a szakirodalomból jól ismert módon befolyásolták vele más árucikkeik árát. Nem véletlenül maradt fenn a mai napig az az előírás a hantik emlékezetében, hogy ha árusok jelennek meg, nem szabad vodkát inni.

Vodkát nemcsak az itt járó kupecpektől vettek, hanem gyakran maguk is beszereztek. Gyakran fordulnak elő történetek, melyek arról számolnak be, hogy hanti férfiak jelentős prém- és egyéb árukészletekkel megrakottan vodkavásárlási útra indultak. Ezek az utak általában fél évig tartottak: a téli közlekedési lehetőségek megnyílásával elindultak Tara vagy Omszk felé, ahol bevásárolva még a tavasz előtt vissza tudtak érkezni a Vaszjugán mellé. Ismert olyan példa is, ahol egy hanti nem a közelebbi Omszk felé, hanem Tomszkba ment vodkáért, így viszont útja két évet vett igénybe: egyik télen tudott eljutni Tomszkba, a következőn visszautazott vaszjugáni falujába. Ezek az utak természetesen nemcsak kereskedelmi célúak voltak, hiszen legalább ilyen nagy szerepük volt a vaszjugáni hantik közötti családi, rokoni és ismerősi kapcsolatok ápolásában. A vodkát hazafelé szállító utas minden faluban megpihent, minden faluban megvendégelte a háziakat vodkával, „vendégeskedett”. Ez is az oka annak, hogy sokszor indokolatlanul hosszúra nyúltak beszerzőútjaik, és annak is, hogy a megvásárolt, általában egy hordó (száz liter) vodkának gyakran csak a negyede ért el a vásárló falujába.

A tél a vadászat mellett a vendégeskedések, a kapcsolatok ápolásának ideje is volt. Ilyenkor zajlottak a vásárok is, melyek közül a legfontosabb a karácsony körül megtartott kargaszoki¹⁹ vásár volt. A vásár nem csak kereskedelmi esemény volt, ilyenkor tartották fogadásaikat a hantik választott előljárói (hanti „sut”), „sztarosztái” is. Ekkor

ünnepezték meg a téli keresztény ünnepeket is, amelyeket „Torum kotal’nak”, isten napjának neveztek, szemben „pogány” áldozati szertartásaikkal, melyek neve általában „para” volt. Ezeken a vásárokon találkoztak a rokonok egymással, köttettek új kapcsolatok, és zajlottak a nagy ünneplések, ivászatok is.

„Szamogonkát” a századforduló táján a hantik időnként maguk is főztek, „braskát” is készítettek. Orlov szerint (1926:79–80) a Vaszjugán mentén a hantik saját bevallásuk szerint a kenyéradagjuk felét fordították „braska”, illetve „szamogonka” készítésére. A Vaszjugán mentén a „szamogonkát” készítő oroszok és hantik voltak azok, akik a környék alkoholt nem készítő evenkjeit ellátták itallal. Sokan egyenesen szakosodtak a „szamogonka” főzésére.

Míg a századfordulón így szabályozva voltak az alkoholhoz való jutás alkalmai – a körülmények kényszerítő ereje által –, addig ma ennek semmikor sincs akadálya, egyetlen bizonytalansági tényezője csak az, hogy rendelkeznek-e a szükséges pénzzel, cse-reeszközzel. Ennek megfelelően a mai vodkaszerzési alkalmak kapcsán leginkább a vodkára szánt pénzhez jutás módjairól kell beszélni.

Korábban már említésre került, hogy vodkára gyakorlatilag bármit becserélnek a sajátjukból, illetve ha nincs saját forrásuk, akkor más módszerekkel megpróbálják azt megteremteni. Az egyik ilyen mód a hitel intézménye. A hantik előre isznak a kereskedőnél, majd ha megszerezték vadászszákmányukat, akkor kell törleszteniük tartozásukat. Ez gyakorlatilag ugyanolyan lekötöttségű rendszer, mint volt a századfordulón és korábban a kupeczek felé. A hitelezők is jelentős kockázatot vállalnak, hiszen míg a múlt századi kupeczek monopolhelyzetükkel élve be tudták hajtani követeléseiket, addig ma senkinek sincsen monopolhelyzete, így behajtási lehetősége sem. Az eladósodott hantik időnként letagadják tartozásaikat, mondván, nem emlékeznek, mikor vitték el azt a vodkát, és nem hisznek az eladónak; vagy egyszerűen nem járnak többet ahhoz a kereskedőhöz, és elkerülik a találkozásokat. Volt arra is példa, hogy a kereskedő megpróbált behajtani tartozást, amiről végül kiderült, hogy nem a megvádolt, hanem annak testvére az adós, csak a kereskedő összekeverte őket. A családokon belül korlátozottan érvényben van az egymásért vállalt – akár anyagi – felelősség is. Vannak példák arra, hogy közeli rokonok tartozását más egyenlíti ki, megvédve a család jó hírét. De van arra is példa, hogy elhunyt férje tartozásait a korábban mindig vele ivó felesége sem vállalta magára. Az, hogy ki hogyan viselkedik ebben a helyzetben, nem a kulturális szabálytól függ (mely egyértelműen a felelősségvállalást tartja normának), hanem az egyének moráljától.

Hasonlóan, a nincstelenség elfogadott lehetősége a kölcsön, amit bárkitől kérhetnek. Ha egymással közeli kapcsolatban állókról van szó, a kölcsönadási feltételek egyértelműek, mindkét fél tisztában van az ügylet bizonytalanságával, de épp kapcsolatuk miatt lehetőségük van követelésük behajtására. Az idegenekkel, távoli ismerősökkel szemben azonban mindenféle trükköt bevethetnek: beteg családtagra, halaszthatatlan utazásra, éhezésre hivatkozhatnak. Nem meglepő ezért, hogy amikor egy hanti férfi megtudta sógora halálát, először arra gondolt, nem is igaz a hír, csak ezzel a trükkel akarnak tőle pénzt kicsalni. Sokan olyannyira eladósodhatnak, hogy nem tudják számon tartani kölcsönzőik körét: szemtanúja voltam, amikor egy asszony jelentős összegű tartozást akart kifizetni annak, akinek valójában nem is tartozott.

A pénzhez jutás további lehetősége a lopás. Előfordul, hogy egyszerűen vodkát lopnak, de bármi más értéket is eltulajdoníthatnak: prémeket, használati tárgyakat stb.

A különböző pénzhez jutási lehetőségek, melyeket feljebb ismertettem, annak ellenére léteznek, hogy azok társadalmi (gondolok itt a hantik mikrotársadalmára is) megítélése egyértelműen negatív. Megszólják, hírbe hozzák azokat, akik nem fizetnek vissza hitelt vagy kölcsönt, és ugyanígy rossz híre kél annak is, aki lop.²⁰

A vodka tehát jelentős szerepet játszik eladósodásukban, így elszegényedésükben is. Ez igaz úgy is, hogy gyakorlatilag bármikor, bármiféle felhalmozást elkótyavetyélhetnek, elkölthetnek egy-egy hosszabb részegségi periódusban. Így az egyik férfi megtakarított pénzén motoros szánt vett, amit még a pénz kifizetése előtt elvezethetett a házához. A szán megszerzése feletti örömeiben inni kezdett, és elitta a szánra szánt pénzt. Tartozását két év alatt tudta csak visszafizetni, és vissza kellett fizetnie annak ellenére, hogy azt egy másik italozás alkalmával elveszítette. Ugyanígy esett áldozatul a vodkának egy másik vadásznál egy motorcsónak, amelyet az olajbányászoktól kapott ajándékba.

Az alkohol a megtermelt javak felemésztése révén kapcsolatban áll a munkával is, de természetesen nem csak ilyen értelemben. Szerepet játszik a munkára fordított, a *munkára fordítható idő* mennyiségében is.²¹ Az, hogy a városhoz képest a tajga „száraz”, alkoholmentes helynek tekinthető, az igaz annak ellenére is, hogy a tajgában is berúgnak időnként, de nincs arra lehetőség, hogy hosszú napokig tartó ivászatokat rendezzenek – nem tudnak annyi vodkát kivinni magukkal. Ezt egyrészt úgy próbálják ellensúlyozni, hogy a környékükön közlekedő helikoptereseikkel megbeszélik, időnként hozzanak nekik vodkát, amiért cserébe halat kapnak; illetve bemennek maguk Novij Vaszjugánba. Mivel ez az út hosszú (34 km), megjárásához egy egész napra szükség van, ezért ritkán szánják rá magukat. Tisztában vannak azzal is, hogy a városban töltött idő részegséggel, munka nélkül fog telni, így alkoholfogyasztásukat a városba menetel időpontjának kiválasztásával, halogatásával szabályozzák. Ahogy egyikük értékelte: „Csak megy az idő, és romlik az egészség.”

Ennek a körülmények adta kvázi szabályozásnak köszönhető, hogy a kiemelt gazdálkodási periódusokban (téli vadászidény, a halak tavaszi ivásához kapcsolódó halászidény, a bogyo- és cirbolyagyűjtögetés időszaka) viszonylag kevés munkanapot veszítenek. Az imént idézett hanti vadász az 1998–1999-es vadászidény december elejétől március végéig tartó időszakában hozzávetőlegesen 15-20 napot veszített el az ivás miatt.²² Három alkalommal, összesen 11 napot volt Novij Vaszjugánban, és egy alkalommal Ozernojében is eltöltött három napot ivással. A 15 és a 20 közötti különbség abból adódik, hozzászámoljuk-e a minden ivászat után szükséges minimum egy nap tétlen kijózanodási időszakot.

Mivel a hantiknak általában nincsen semmifajta közlekedési eszközük, ezért a faluba való kijutás mellett, hogy alkoholfogyasztásuk szabályozója, fékje, amellyel csererendszerük része is. E szolgáltatásért is fizetni kell, és a fizetség általában az, hogy a jármű tulajdonosa vadászhat a kiszállított személy vadászterületén addig, amíg a tulajdonos is ott van. Emellett kap anyagi jellegű ellenszolgáltatást is, általában halat, illetve azt, hogy a hanti vadásznak kell biztosítania a szükséges mennyiségű benzint.

Akik fiatalok, és jól bírják a két falu közötti távolságot gyalog is, azok nincsenek közlekedési eszközökre utalva, maguk határozzák meg ki- és bejutásuk időpontját. Viszont az idősebbek rászorulnak a járművekre, a járművek vezetőire. Ezért egyrészt kényezte-

tik őket, ajándékokkal, figyelmességgel kedveskednek, másrészt hogy minél tovább maradjanak kint velük a tajgában (hiszen valahogy vissza is kell jutni), ott is figyelmesen lesik kívánságaikat. Itt tud belépni az alkohol újra, mint a munkafolyamatokat szabályozó erő: mivel a Novij Vaszjugáni „nem hantik” is hasonlóan sokat isznak, ezért az ő részegségük is befolyásolhatja a hantik munkára fordított idejét. Az 1998–1999-es téli vadászidény említett szakaszában egy amúgy absztinens hanti hús munkanapot veszített el azért, mert potenciális szállítói részegek voltak. Egy másik hanti család egy alkalommal két hetet várakozott, mire járművet kapott, ekkor azonban már csak a fiú tudott kiutazni Ozernojéba, édesanyja nem. Az asszony otthonmaradásának oka, hogy a várakozás alatt (a potenciális sofőrrel is közösen) folyamatosan ittak, és az útra beszerzett lisztet és krumplit is eladták. A fiú eladta anyja ruháinak egy részét is, így csak ő ment ki, gyakorlatilag minden élelem és áru nélkül.

A városban élők munkájában is igen fontos szerepet játszik az alkohol. Az egyik ozernojei férfi, aki a városban is dolgozik, 1999 első négy hónapjában előírt munkanapjainak mindössze szűk harmadát dolgozta le. Nem meglepő tehát, hogy májusban „felmondott” főnöke kérésére. Ha ezt nem tette volna meg, elbocsátották volna, ami későbbi munkához jutási esélyeit csökkentette volna.

A vodka azonban nem csak a munka akadályaként jelenik meg. Kifejezetten munkaserkentő hatása van azokban az esetekben, amikor bizonyos munkák ellenértékéért ajánlanak fel vodkát. Ez vagy úgy történik, hogy a munka elvégzéséért felajánlanak bizonyos mennyiségű italt, vagy úgy, hogy a munka végzése közben, illetve annak befejeztével a megrendelőnél vendégeskedve, vacsorázva, annak terhére korlátlan mennyiségű alkoholt lehet inni. Ha valaki ilyen esetben nem megfelelő mennyiségű vodkát kínál fel, azt kikezdi a közvélemény: egy temetésen a sírásóknak vodkában „fizettek”, és elterjedt a faluban, nagy visszhangot keltve, hogy a hat ember mindössze három üveg vodkát kapott.

A vodka más értelemben is serkentője a munkavégzésnek: a vadászó hantik kultúrájától idegen a javak felhalmozása, a gyűjtés, és mivel igényeik köre is behatárolt, ezért ha nem isznak, sokkal kevesebb zsákmányra van szükségük. Az a hanti vadász, aki korábban kemény alkoholista volt, viszont rengeteget dolgozott, állandóan az erdőt járta, rengeteg csapdát állított, miután absztinenssé vált, gyakorlatilag csak a közvetlen megélhetéshez szükséges javakat termelte meg. Minden ozernojei közül ő tartózkodott a legkevesebbet a tajgában, és az ivásról való leszokása óta egyre kevesebb csapdát állított, mígnem 1998-ban már egyet sem. A vadászat számára feleslegessé vált, hiszen nyugdíjából a legfontosabb élelmiszereket meg tudta venni, a halászat pedig megteremtette azt a húsmennyiséget, amire szüksége volt, sőt még cserélni és ajándékozni is tudott belőle. Egy barátja szavaival: „Nincs szüksége rá, hogy sokat rohangáljon. Kap nyugdíjat, ami elég, aztán ha hal kell, egyszer egy hónapban kijön, hazavisz két zsák halat. Míg ivott, addig mászkált ő is, szüksége volt a prémre. Most nem iszik, hála a feleségének”

Életrsorsok: halál, bűn, életút

„Kibaszott egy fajta a miénk. Mindenki a vodkától pusztul el. Megfullad, megég, elgázolják, megfagy. Nem tudunk normálisan élni” – fakadt ki egy hanti asszony és férje a legújabb, vodka miatt bekövetkezett haláleset hírére: „Alkohol, alkohol, alkohol. Úgy tetszik, ez a legnagyobb probléma.”

És valóban igaza van: végignévze az egyes családok élettörténetét, tragédia tragédiát követ, melyeknek moztatórugója az alkohol, a részegség. Egy asszonynak az utolsó öt évben meghalt a férje alkohol okozta betegségben; veje belefordult egy tóba traktorral; fia letöltötte harmadik börtönbüntetését, amit részeg verekedésért kapott; testvére egy részegen vadászó társaság áldozata lett, akik brutálisan megölték; másik fia elutazásom után nem sokkal részegen belefordult a vízbe, megfulladt.

A vaszjugáni hantik *halálokai* között magas arányban szerepel az alkohol.²³ Igaz, ez nemcsak a hantikra, hanem magára Novij Vaszjugánra is, ahol az 1999-es év első két hónapjában 11 haláleset történt, és ezek közül csak egynél nem merült fel az alkohol mint közvetett vagy közvetlen ok.

Az alkohol fogyasztása nemcsak halálökként szerepel, hanem *bűnként* is. Részegen történnek a késelések, gyilkosságok, verekedések; az alkohol megszerzéséért sokan és sokszor betörnek, lopnak, rabolnak. A város orosz lakossága szerint az elkövetett bűnesetek több mint felét hantik követik el az alkohol miatt, sőt még a rendőrségi előjáró rögtönzött statisztikája szerint is, melyet a konkrét adatok nélkül gondolt ki, a hantik követik el a súlyos bűnesetek száz százalékát, a könnyű bűneseteknek pedig felét. A kép persze módosul, ha megnézzük a hivatalos statisztikákat: rendelkezésemre áll négy év bűnügyi krónikája, melyben ugyan nem tüntették fel a nemzetiséget, de azok a nevek alapján, a személyek ismeretében beazonosíthatók.

5. táblázat. Az 1996 és 1999 közötti időszak bűnügyi statisztikája Novij Vaszjugánban

év	súlyos bűnesetek		könnyű bűnesetek	
	összes	hanti	összes	hanti
1996	1	1 (100%)	35	8 (22,8%)
1997	–	–	34	8 (23,5%)
1998	1	1 (100%)	34	9 (26,5%)
1999 (május 23-ig)	1	1 (100%)	8	1 (12,5%)

A fenti táblázat alapján látható, hogy erre a négy évre a bizonyított súlyos bűneseteket illetően igaz a sztereotip statisztika: három ilyen esetre derült fény, melyek közt volt egy halált okozó késelés, egy halállal végződő verekedés és egy másik dulakodás, amelyben egy férfi meghalt, a felesége pedig majdnem meghalt. Mindhárom esetben hantik voltak az elkövetők (és az áldozatok is), és mindhárom gyilkosságot részegen követték el.

A könnyű bűnesetek százalékos megoszlása azonban nem igazolja a sztereotípiákat: a négy évben ezeknek 12,5–26,5 százalékát követték csak el hantik. Ezekben az esetekben nem mindig deríthető ki egyértelműen, hogy kapcsolatban vannak-e az alkohollal. Ezeknek a számoknak a nagyságához tudni kell, hogy az 1998-ban 3247 lakosú Novij

Vaszjugánban a hivatalos statisztikák szerint mindössze 108 „óslakos” van, bár saját adataim szerint a lakosság hozzávetőlegesen tíz százaléka hanti származású.

A nem hantik sztereotípiái szerint a hantik agresszívakká válnak az alkoholtól. Ez nagyon sok esetben így van, de magatartásbeli különbséget nem lehet felfedezni a hantik és „nem hantik” között. A különbség annyi, hogy a hantik hamarabb válnak részeggé,²⁴ hamarabb kezdenek dühöngeni. A köztük előforduló rengeteg tragédia oka inkább az, hogy vadászok lévén a puska, illetve a vadászkés mindig a kezük ügyében van, amit ilyen esetekben könnyen használnak is.

Gyakori tragédia a hantik között az eltűnés. Tapasztalataim szerint ez az alkohol miatt bekövetkezett haláleseteknek az a fajtája, melyben a holttest meg nem találása miatt rengeteg szóbeszéd, vádaskodás és történet keletkezik.

1998. december 23-án például eltűnt egy hanti asszony, akit csak a hóolvadás után, május 11-én találtak meg a falu szélén, természetesen holtan. Az 1998–1999-es tél ennek megfelelően az ő eltűnésének, keresésének jegyében telt. Volt, aki szerint felült részegen valami autóra, amit fiatalok vezettek, akik kilökték őt valahol az út szélén, miután elvették minden vagyonát. Mások szerint az autó nem véletlenül jelentkezett érte, megbeszélte egy férfivel, aki miatt a gyerekeit is nyugodtan otthon hagyta, hogy az elviszi magával Tomszkba. Egy másik történet szerint olajbányászok vitték el magukkal egy olajfúrásra, ahol megölték. Egy további történet hasonló sémára épül: egy férfi ivócimboráival elment Ajpalovóba, de útközben összevesztek, kilökték a szánból, és megfagyott valahol. Gyakran konkrét személyeket vádoltak meggyilkolásával. Több falu szóba került esetleges tartózkodási helyeként: egy olajbánya, Ajpalovo, Tomszk, Mildzsino. Néhány szóbeszéd igazolására rendőrségi nyomozást folytattak, sikertelenül. Holttestének tavaszi megtalálása megcáfolt minden addigi történetet, viszont újat is szült: a falu – annak ellenére, hogy a rendőrség idegenkezűsége utaló jeleket nem talált – egyértelműen tudni véli, ki ölte meg.

A vád a hantik között a halálesetek magyarázatában igen nagy jelentőséggel bír. Gyakorlatilag nincsen olyan haláleset, főleg ha az kapcsolatba hozható valamilyen formában a vodkával, amelyről ne kelne szányra néhány lehetséges történet, amelyben megnevezett emberek megnevezett okokból meggyilkolták volna az elhunytat. Ezek a történetek egyrészt magyarázatul szolgálnak a megmagyarázhatatlan, „véletlen” halálesetekre, másrészt pedig kimondják, megnevezik azokat a konfliktusokat, melyek az elhunyt (illetve gyakran a hírkeltő) és a bevádolt között (a közösség megítélése szerint) megvoltak. A vád nemcsak azokhoz kapcsolódhat, akikkel létező vagy feltételezett konfliktus volt, hanem azokhoz is, akik híres verekedő, duhaj hírében állnak, illetve akik már szerepeltek más gyilkosságok résztvevőjeként.

A tragédiák és a bűnesetek a hantik felfogásában is szorosan összekapcsolódnak a részegséggel. Sőt valójában a tragédia és a bűneset fogalma nem mindig választható el számukra. Az emlékezetükben élő súlyos bűnök, a gyilkosságok, gyilkossági kísérletek, verekedések okozója minden esetben a vodka, az alkoholfájdalom. Mivel pedig a részegséget passzív állapotnak tartják, melyet elszenvednek, és amely alatt cselekedeteiket is csak elszenvedik, nem okozzák; ezért azokért nem is hibáztathatóak. A bűnök így válnak elkerülhetetlen balesetekké, az elkövetők pedig ugyanúgy áldozatok, mint azok, akik szenvedtek, meghaltak miatta.²⁵

Ez az oka annak is, hogy gyakorlatilag nincsen megbocsáthatatlan bűn a hantik fel-

fogásában. Sem a testvérgyilkosságok, sem az anyagyilkosságok, sem más gyilkosságok nem vonják maguk után a közösségből való kizárást, kiközösítést. Ezeket a bűnöket természetesen elítélik, megengedhetetlennek tartják, de mivel az elkövetők maguk is áldozatok, ezért lehetőségük van büntetésük letöltése után a beilleszkedésre. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem esett csorba társadalmi státusukon, hiszen bűnüket többször a fejükre olvassák, de a hantik mikroközössége megbocsátóbb, mint Novij Vaszjugán nem hanti társadalma.

Bármilyen meglepő is, a bűnök közül súlyosabb társadalmi következménnyel járnak azok, melyeket a vagyon ellen követnek el. Akiket lopáson kaptak, többet veszítenek társadalmi státusukból, mint azokat, akiket gyilkosságért ítélték el.

Minden korai leírás úgy beszél a hantikról, mint akiknél ismeretlen a lopás intézménye, ahol pedig lopnak, ott jelentős orosz hatással kell számolni. A hanti kultúra alapnormája a másokért vállalt felelősség, a másokról – akár idegenekről – való gondoskodás. Egy tajgai vadásztársadalom nem működőképes a szolidaritás ilyen megnyilvánulásai nélkül. A vadászházakat ma is úgy kell elhagyni, hogy abban maradjon legalább száraz tűzifa, gyufa, só és cukor, esetleg feltöltött petróleumlámpa is. Ezek válsághelyzetben életet menthetnek, de normális esetben is megkönnyítik az utánuk jövők boldogulását. Ennek megfelelően vadászházakat nem zárnak be, és nem számít bűnnek bárki házába bemenni, az ott talált élelmiszerből enni, tartalékait használni; de bűnnek számít a tartalékokat nem feltölteni.

Ez ma természetesen nem minden hanti tartja be, a norma nem érvényesül minden esetben, a lopás egyre gyakrabban szerepel elkövetett bűneik között. Ezeket azonban még ma is határozottan elítéli társadalmuk, függetlenül attól, hogy kapcsolatban van-e az alkohollal, vagy sem.

A lopás, a vagyon bizonytalansága az oka a két szomszédos, hajdan összetartozó hanti falu, Ozernoje és Ajpalovo közötti konfliktusnak. Az ozernojeiek azok, akik leginkább érvényesítik a tradicionális normát, akiknek élete – a falu nehezen megközelíthetősége miatt is – viszonylag kívül esik a város befolyása alól. Ennek megfelelően rendkívül keményen vélekednek az ajpalovóiakról, a „Vaszjugán csecseneinek” titulálják őket, mivel „lopnak egymástól, veszekszenek, és nem akarnak dolgozni”. Ugyanaz az ozernojei férfi mondta más alkalommal: „Ajpalovo nem szép hely, furcsák a lakók is, mindent ki lehet nézni belőlük.” Az imént idézett férfi egy évet élt Ajpalovóban is, ahonnan saját bevallása szerint visszamenekült Ozernojéba.

Hasonlóan ítélnék meg és el a lopáson kívül is minden olyan viselkedést, mely a fent leírt szolidaritást, kölcsönösséget sérti. Az ozernojeiek közösségének marginális tagja egy egyedülálló férfi, aki kivonta magát családtagjai, falubelijeik érdekközösségéből. Ő ugyan elfogad bármiféle támogatást, viszont elmulasztja azok viszonzását. Hiába lakott unokabátyjánál hosszú ideig, amikor más esetben rokonai kéredeztek be hozzá, elküldte őket; minden zsákmányból elfogadta a neki járó részt,²⁶ ő azonban titokban tartotta vadászsikereit, és bújva ette meg zsákmányát; vagy (hogy kapcsolódjunk az alkoholhoz) számtalanszor fordult elő, hogy „segített” a mások által beszerzett vodkát meginni, míg ő maga zárt ajtó mögött itta a sajátját.

A fentiekből következik, hogy a kapzsiság – amely jelzővel e férfit is illetik – az egyik legnegatívabb emberi tulajdonság a hanti felfogás szerint.

A szolidaritás normájának szigorúságára példa egy másik eset, amikor két testvér

között konfliktus alakult ki. Ennek ellenére az egyik megszorulván halat kért a másiktól. Az természetesen adott neki, sőt a cselekedetét helytelenítő feleségével csúnyán összeveszett. Az eset azért példaértékű, mert olyan a férfiről van szó, aki élete irányítását, gyakorlatilag minden döntését átengedte feleségének, semmiben nem ellenkezett vele.

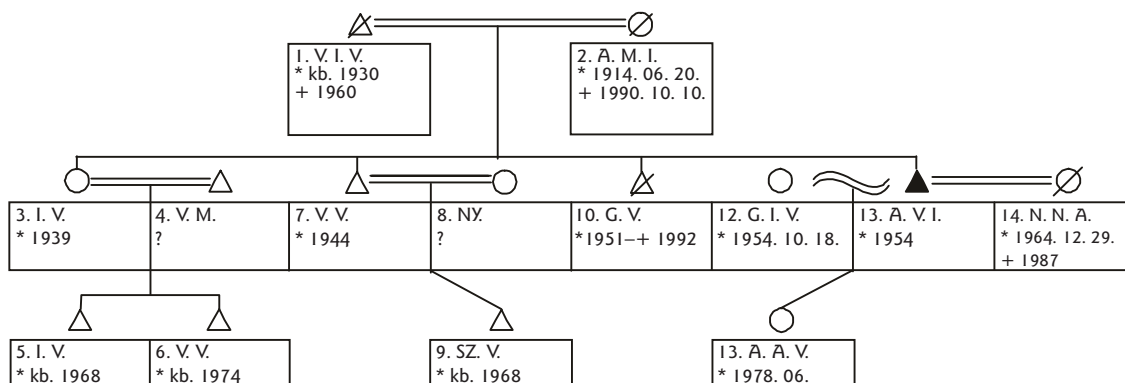
Az alkohol a bűnesetek bizonyos típusait tehát tragédiává minősíti át, más bűneseteknek viszont *komikus* szint kölcsönöz. Vannak tipikusan részegséghez kapcsolódó esetek, melyeket a rendőrség büntet, és melyek hosszú évekig állandó viccként vagy beszédtemaként szolgálnak, közös élmények. Ilyen az, melyben egy vadász Ozernojéból egyszer bement Novij Vaszjugánba részegen. Ott olyan erővel jött rá a szükség, hogy a tanácsházzal szemben kezdett el vizelni. Épp ott volt egy előjáró a rajon központból, aki botrányt rendezett a dologból, így a férfit lecsukatták 15 napra, amit a kargaszoki börtönben töltött le. A történetet minden esetben anekdotikus csattanóval adnak elő: „Pisálni Novij Vaszjugánba jár, szarni viszont már Kargaszokba.” Az „igaztörténet” szabályainak megfelelően nem csak egy emberrel kapcsolatban mesélik el ugyanezt a szűzsét, ugyanezzel a csattanóval.

Nemcsak a ténylegesen komikus eseteket mesélik humorosan, hanem a nagyobb verekedéseket, duhaj ivászatokat is. Ilyenkor a történet vezérmotívuma egy-egy humoros esemény, mint például: ha valaki arccal belesik a tábortűzbe, és megpörköli haját és szakállát; ha valaki hadonászik egy fadarabbal, majd ráesik az asztalra, és ott elalszik; ha miután elalszik az utcán, az éppen rajzó moszkító majdnem halálra marják. De nézzünk egy konkrét esetet is: egy férfi berúgott, és az alkoholtól megvadult, mint annyiszor máskor is. Kizavarta a házból a gyerekeit, a kutyáját majdnem agyonverte. Később a vele veszekedő feleségét verte össze, majd egy fahasábot felkapva sógornőjét kergette a ház körül, illetve az arra járó szomszédasszonyát verte fejbe vele. A fahasáb helyett később fejszét is fogott, mindenkit elűzve háza környékéről. Miközben baltával kereste sógornőjét, nekiment egy hordónak – megtántorodott, elkezdett hadonászni, és rávágott a baltával: „Megállni!” Majd felismerve, hogy nincs ott senki, továbbment. Ezt a történetet már másnap mesélte az egész falu, leginkább a sértettek: a sógornő és a szomszédasszony, illetve velük mulatott a történeten maga a történet „hőse” is.

Mindannak, ami az alkohol és az alkoholizmus kapcsán elhangzott a vaszjugáni hantikról, a szemléletes ábrázolására álljon itt a továbbiakban két példa. Két férfi családfáját rajzolom fel először, majd ezekben az ábrákban jelölöm egyrészt azokat, akiknek halála összefüggésbe hozható az alkohollal, másrészt azokat, akikről tudható, hogy rendszeres vodkafogyasztók, „részegesek” jelenleg, vagy azok voltak. Róluk leírom mindazt, ami az alkohollal való kapcsolatukról elmondható, illetve ami a családon belül beszédtema.

A családfákban mindössze három generáció szerepel: a vizsgált személyek, azok szüleinek és gyerekeinek generációja. Így is kerek képet kaphatunk, és ha bővítenénk vizsgálatunk kereteit, a más generációk kapcsán a felmerülő egyre szélesebb információhiány deformálhatná eredményeinket. Természetesen még így is vannak olyan adatok, melyek nem állnak rendelkezésünkre. Ennek több oka van: egyrészt az „adatközlők” emlékezetének, illetve ismeretének határai, másrészt pedig a rendelkezésre álló írásos források korántsem teljesek voltak.²⁷ Ennek ellenére a két példa segít felmérni az alkohol fogyasztásának arányait, az életutakra gyakorolt hatását, szerepét a halálozási statisztikákban.

Az első férfi A. V. I., akinek családfája az I. ábrán látható.²⁸

I. ábra. A. V. I. családfája

A. V. I. hányatott sorsú hanti vadász. Kétszer ült már börtönben, többször a véletlen folytán menekült meg tőle. Első, hároméves börtönbüntetését sokak szerint garázdaságért kapta, de saját felfogása szerint azért, mert nem fizette élettársának a gyerektartást. Eleinte több város börtönét megjárta, míg végül kikötött a BAM építésén, ahol jó magaviseletű rabok is részt vehettek. (Az építkezésről cikk is jelent meg: „Komszomolisták építik a vasutat”). Ő is rajta volt a képen. Végül az építkezésekről hazaszökött: egyszerűen repülőre szállt, és elrepült. Sokáig keresték hiába: bevette magát az erdőbe. Élelmét egyrészt maga szerezte be, másrészt pedig édesanyja küldte ki neki, illetve adta neki oda, ritka városi látogatásaikor. Egy ilyen látogatáskor fogták csak újra el, kilenc hónap elteltével. Hosszabbítást nem kapott ekkor sem, csak eredeti büntetését kellett letöltenie.

Börtönévei után összeházasodott N. N. A.-val (14), akit négyévi házasság után megölt, lelőtt. N. N. A. halálának is különböző magyarázatai vannak. Csak annyi bizonyos, hogy együtt mulattak másokkal Ozernojében, rengeteget ittak, és mikor reggel felkelt A. V. I., a felesége átlőtt vállal, kivérezve feküdt mellette. Hogy miként történt, azt ő sem igazából tudja. Van, aki szerint puskát tisztított, ami elsült, és eltalálta a feleséget. Van, aki szerint ajtón keresztül lőtte le véletlenül. Ő maga azt vallotta a bíróság előtt, hogy részegségében nem ismerte fel, medvének nézte, ezért lőtt. Gyakran arról beszél azonban, hogy nem is ő tette.

De tudni lehet ennek előzményeit és következményeit is. A. V. I. tíz évvel idősebb volt feleségénél, aki igen szép asszony volt, férje mindennel ellátta, öltöztette, mint egy babát. Neki azonban mindig egyre több kellett, mindig újabb kiadásokba hajtotta férjét. Végül két-három alkalommal rajtakapta férfiakkal is. Felesége megfenyegette, hogy nem tehet ellene semmit, mert mint büntetett előéletűt akkor csukhatja le, amikor akarja. Végül A. V. I. részegen lelőtte, majd lefeküdt mellé, és elaludt. Reggel semmire nem emlékezvén keltegette, mikor mondták neki, hogy ne bántsa, mert már halott.

A. V. I. hét év börtönbüntetést kapott, melynek jelentős részét pszichiátrián, kezelés alatt töltötte le, hiszen azt ölte meg, akit a legjobban szeretett, és akit a mai napig szeret. Végül gyógyultnak nyilvánították. Szabadulása után rögtön a kikötőbe ment, és

Kargaszokba utazott. A hajón éhes volt, bement a büfébe. Időközben azonban minden megváltozott: más volt a pénz, mások voltak az árak, semmit nem értett. A büfés fel fogván a helyzetet, mindent elmagyarázott neki. Kargaszokban kenyeret vett, az utcán halat és vodkát – nagyon kívánta a halat. Mivel nem volt pénze, segítséget kért, és a Tanácson végül segítettek: kifizették a szállodát és a jegyeket. Egy hetet töltött még ott. Vaszjugánban állt a repülőtéren, nem tudta, hova menjen, hiszen amíg a börtönben volt, meghalt az anyja és a testvére. A megüresedett ház védelmére megkért férfi nem törődött a rábízott házzal, így mindenét szétpakolták: még a ruháit és a fotóalbumait, csapdáit is, sőt vadászterületét is más szállta meg.

Eleinte ismerősöknél, majd munkásszállón lakott egy ismerőse segítségével, aki bevette az olajbányákhoz őrnék. Itt konfliktusba keveredett főnökével, többek közt a kifizetetlen bérei miatt. Két hónappal a börtön után maga tett igazságot. A munkásszállón eltűnt a hátizsákja, minden megmaradt felszerelésével, így baltával akart igazságának érvényt szerezni. Miután mindenki elmenekült előle, bement az irodaházba, megkereste főnökét is, aki csak az ablakon keresztül tudott elmenekülni. Valami okból a rendőröknek nem szólt senki, így nem csukták be. Később persze tudomást szereztek róla, de nem csináltak belőle ügyet, hiszen azt a főnököt senki nem szerette. Persze másnap felmondtak neki. Ezután kezdett Ajpalovóban, Novij Vaszjugánban, majd végül Ozernojában élni, halászni és vadászni. Mással hivatalosan nem foglalkozhat, mert a börtönben tuberkulotikussá vált.

Volt azóta több újabb összetűzése a rendőrséggel: egyszer részeg duhajkodásért egy éjszakára leültették egy barátjával; másszor részegen, félmeztelenül bement az önkormányzathoz lakást követelni, majd pedig „jogosulatlan” vadászkesz viselése miatt hat hónap felfüggesztettet kapott. Ekkor mérte fel, hogy nincs sok lehetősége a szabadon maradásra, ha folyamatosan összeütközésbe kerül a rendőrséggel. Azóta Ozernojában él, Novij Vaszjugánba csak alkalmanként megy be, akkor viszont kifejezetten azzal a céllal, hogy készleteket szerezzen be, illetve berúgjon.

Családja életének statisztikái az alábbi táblázatban figyelhetők meg:

6. táblázat. *A. V. I. családjának statisztikája az alkoholra vonatkozóan*

ÖSSZESEN	14 fő
Meghalt	4
alkoholtól halt meg	3
biztosan nem alkoholtól halt meg	1
Él	10
alkoholista	2
felöltt, aki biztosan nem iszik	1
felöltt, akiről nem tudni, iszik-e vagy sem	7

Édesapja, a tőlük különváltan élő vadász, V. I. V. (1) 1960-ban részegen vízbe fúlt. Alig tud róla valamit, alig ismerte. Édesanyja, A. M. I. (2) idős korában, főleg fia első börtönbüntetése után rengeteget ivott. Ennek ellenére halála nincs kimutatható kapcsolatban alkoholizmusával.

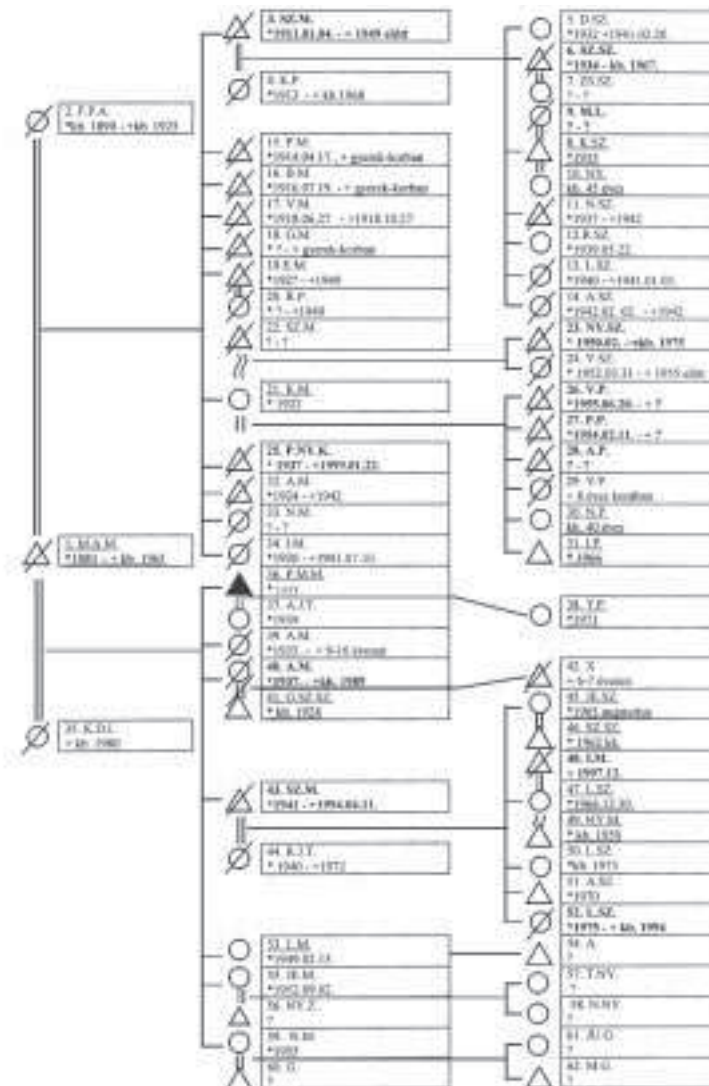
V. V. (6) börtönbüntetését tölti, amit részeg verekedés, garázdaság miatt kapott.

G. V. (10) városkája utcáján halt meg részegen: hazafele menet egyszerűen elesett, és megfagyott a hóban.

G. I. (12) A. V. I. élettársa volt, nála két évvel idősebb. Rengeteget ittak közösen, az alkohol volt az, ami összehozta, majd elszakította őket egymástól. Semmi kapcsolatuk nincs egymással, azt sem lehet tudni, Oroszország mely részén élnek.

N. N. A. (14) annak a húga, aki V. P. K.-t (lásd következő család: 26) lelőtte. Ő már hivatalosan is felesége volt A. V. I.-nek, aki lelőtte őt négy év házasság után.

A másik férfi, P. M. M. családjának három generációja a 2. ábrán tekinthető meg.

2. ábra. P. M. M. családfája

P. M. M. fiatal korában saját bevallása szerint is keményen ivott. Leendő felesége kezét is úgy kérte meg, hogy majd mindenben együttműködnek, rengeteget fog dolgozni, a keresetét hazaadja, de inni ugyanúgy fog, mint ahogy eddig is ivott. Valóban így is volt: rengeteg munkája mellett is folyamatosan anyagi gondjaik voltak, hiszen keresetének jelentős részét elitta.

Változást életében az hozott, amikor 1994 áprilisában meghalt a testvére. Ezzel a testvérével volt leginkább bensőséges kapcsolata, és szoros gazdasági kapcsolatban is álltak: rengeteget segítettek egymásnak. Testvére halála egy közös részegség után következett be (lásd később), ahol a balesetbe torkolló végzetes útra majdnem elment ő is. A halálhírrre a hír átadója szerint: „A szemem előtt, percek alatt öregember lett.” Sokáig nem is ment ki azokra a vadászterületekre, ahol közösen is vadásztak, sőt vodkát is egyre kevesebbet ivott.

A végső lökést az adta meg, amikor falujukba 1994 júliusában meghívtak egy moszkvai „professzort”, aki hipnotikus erővel, néhány csepp állítólagos méreg nyelvre csepegtetésével vele együtt sok embert kigyógyított alkoholizmusából. A „méreg” tiszta szesz volt, és kétéves időtartamot jelölt ki a „professzor”, ami alatt bármennyi alkohol megivása halálhoz vezetne. P. M. M. felesége, aki rábeszélte erre a kezelésre, megbeszélte a „professzorral”, hogy neki öt évet jelöljenek ki. P. M. M.-re hihetetlen hatással volt a moszkvai ember megjelenése, hiszen számára azt a tekintélyt testesítette meg, melytől egész életében félt, mellyel mindig megalkudott. A tekintély szerepe mellett beszámítandó az is, hogy P. M. M. saját hanti vallásának jó ismerője, aki még megtart bizonyos rítusokat, ismer bizonyos szent történeteket, betartja vallása szabályait, és főként hisz benne. Érthető tehát, hogy egy kvázi „szent ember” parancsa számára megfellebbezhetetlen, a tilalom és a hozzá járuló büntetés teljességgel hihető, valószerű. Így hát a kvázi-vallási szabályozás mellett felesége hathatós segítségével mind a mai napig absztinens, bár már letelt a kijelölt időszakasz.

P. M. M. ma is szívesen vesz részt ivászatokban csendes megfigyelőként, rendkívül jókat szórakozva a részegeken, de nem iszik egy csepp alkoholt sem. Eleinte nagyon nehezen fogadták el absztinenciáját, ma azonban már csak udvariasságból kínálják meg olykor-olykor, de semmiképpen nem erőltetik. A részegeskedést ő maga mélyen elítéli, ennek ellenére szívesen mesél fiatalkora részeg kalandjairól. Életében az alkohol szerepét igazából nem vette át semmi: a korábban ivásra fordított időt passzivitásban tölti, vagy otthon marad, vagy sorra járja ismerőseit.

Meg kell jegyezni, hogy a kezelésen részt vett közel harminc emberből ma csak ő az, aki egyáltalán nem iszik, és egy bányamérnök, aki azóta csak mértékkel iszik, mindenki más újra visszazokott az alkoholra.

A fenti magyarázatok ellenére is megválaszolatlan marad a kérdés, miért lesz valaki absztinens a hanti kultúrában. Ennek oka nem P. M. M. személyiségében keresendő, hanem feleségében, A. J. T. (37) élettörténetében és -felfogásában. A. J. T. a Vaszjugán egy ma már lakatlan mellékfolyója, a Csertala mellett született. A háború alatt rengeteget éheztek, és ezért, valamint édesanyja halála miatt gyermekkorában nevelőotthonba került. Fiatal korára Tomszk melletti otthonok lakója volt: neveltetése és környezete városiassá tette. Háromféle középfokú végzettséget szerzett: gazdasági, egészségügyi, gyors- és gépirói. Sokáig élt és dolgozott Tomszkban, majd Krasznojarszkban. Ebből a környezetből lépett be Ozernoje, illetve Novij Vaszjugán életébe, és pontosan fel tudta

mérni annak helyzetét, esélyeit. Meglátta és megfogalmazta férje és általában a hantik alkoholizmusának következményeit, szerepét. Ezért, mikor módja nyílt arra, hogy kihasználja a körülmények adta lehetőséget, és legalább férjét leszoktassa a vodkáról, kihasználta minden ravaszságát és tekintélyét, és valóban absztinenssé tette őt.

A család három generációjából az alábbi táblázatban nyomon követhetően 23 családtag bizonyítottan szoros kapcsolatban állt vagy áll az alkohollal, attól halt meg, illetve tudni lehet, hogy alkoholistaként él(t).

7. táblázat. P. M. M. családjának statisztikája az alkoholra vonatkozóan

ÖSSZESEN	62 fő
Meghalt	36
alkoholtól halt meg	10
biztosan nem alkoholtól halt meg	16
nincs pontos információ halála okára, vagy arra, hogy valaha ivott-e	10
Él	26
alkoholista	13
leszokott alkoholista	1
gyerek	4
felőtt, aki biztosan nem iszik	4
felőtt, akiről nem tudni, iszik-e vagy sem	4

P. M. M. apja, M. A. M. (1) szintén híresen szerette az alkoholt, fiatal korában egyéves bevásárlóutakra is felkerekedett, hogy beszerezze azt, sőt sírjába is tetetett vodkásüveget. Nem lehet tudni, hogy halálának közvetlen oka kapcsolatos-e a vodkával, vagy sem.

Fia, Sz. M. (3) szintén duhaj hírében állt. Tudni lehet, hogy első élettársa, egy 16 éves lány két hét együttélés után visszamenekült szüleihez élőle. Halála oka nem tudható, azt leszámítva, hogy részegen halt meg.

Sz. Sz. (6) kb. 30 éve, 33 évesen halt meg: részegen megégett az olajbányában.

K. Sz. (8) egyike azoknak, akik ma is Ozernojében élnek. Talán ő a leginkább rabja az alkoholnak. Korábban már említettem, hogy saját nyugdíját sem maga kezeli, ennek ellenére is rendszeresen elissza gyakorlatilag minden jövedelmét. Több balesete is volt már: majdnem behalt delirium tremensbe; illetve egy hosszú ivászat után részegen felgyújtotta a házat, és ellőtte puskával a száját, egyértelműen (bár nem bevallottan) öngyilkossági szándékkal.

K. Sz. felesége, M. L. (9) is az alkohol áldozata. Pontosán nem lehet ismerni halálának körülményeit. A hivatalos verzió szerint részegen kiment az utcára télen felöltözetlenül, ott elaludt, és reggelre megfagyott. A vele ivó férje csak reggel fedezte fel halálát. Mások szerint az sem elképzelhetetlen, hogy a részeg férj és annak nagynénje végzett vele.

Mai élettársa, Ny. (10), orosz asszony, aki gyerekeivel él Novij Vaszjugánban. Kapcsolatukra leginkább az „ivócimboraság” a jellemző, általában K. Sz. pénzén isznak. Kapcsolatuk ismerőseik és rokonaik közt rengeteg tréfa tárgya, főként amiatt, hogy K. Sz. finanszírozza barátnője fogyasztását is.

K. M. (21) 80. évében jár, egyre betegesebb, amiért el kellett hagynia tajgai házat,

faluját, és be kellett költöznie Novij Vaszjugán városba. Azóta gyakorlatilag teljesen feladat nélkül van, napjainak egyetlen célja bevallása szerint is az, hogy elmúljon. Napjai folyamatos pénztelenségben telnek, amelyek egyetlen tagolója a rendszertelenül érkező nyugdíj. A pénz felvétele után néhány napig folyamatosan részeg, családjával elissza jövedelmét, majd kezdődnek újra a pénztelen hétköznapok. Változást életében igazából az jelentett, hogy mit csinál „száraz” időszakában: korábban is rendszeresen ivott, hasonló mennyiséget és hasonló intenzitással, de mellette keményen dolgozott, még 72 éves korában is járt vadászni és halászni.

Fia, Ny. Sz. (23) 30 éves kora előtt meghalt, tipikus és gyakori baleset áldozata lett: részegen belefordult a Vaszjugán folyóba, és befulladt a jeges tavaszi vízbe.

Férje, P. Ny. K. (25) 1999. január 2-án halt meg. Halálának körülményei a mai napig nem egészen tisztázottak. Annyit lehet biztosan tudni, hogy többnapos részegség előzte meg. A fia vadászszákmányából meglehetősen nagy összegre tettek szert, amit elég gyorsan el is ittak. Halála napján vette fel a nyugdíját is, amiből eleinte egy-egy üveg vodkát vett, amit feleségével, fiával és annak barátjával együtt ittak meg. Négy üveg vodka után a fiú ment italért, aki egyszerre hozott újabb négy üveggel. Egyre részegebbek lettek, egyre nagyobb poharakban itták az alkoholt, míg – a legelfogadottabb verzió szerint – az utolsó, vizespohárnyi vodka után P. Ny. K. felállt, megkérdezte a feleségét, hogy van-e víz a kézmosóban, kezet mosott, lefeküdt a földre, és úgy maradt. Szíve nem bírta a megterhelést. A szintén teljesen részeg család nem vette észre halálát, ittak tovább, azt gondolva, hogy elaludt a konyha padlóján. Az is biztosnak tűnik, hogy az este (egyéb, most nem tárgyalandó okokból) beállító rendőrség már holtan találta a földön, amit családja még nem vett észre. Az akkor jelenlevők közül a vendéget bekísérték az őrszobára, ahonnan csak másnap reggel engedték ki. Mikor visszament, a földön találta az egymás mellett fekvő P. Ny. K.-t és fiát. Először – semmire nem emlékezvén – az idősebbet akarta felsegíteni, mikor megérezte, hogy hideg a keze. A részeg fiút felkeltette, majd értesítette P. Ny. K. sógorát, aki végre elkezdte megszervezni a már lassan egynapos holttest temetését.

A temetést szinte elejétől a végéig a távolabbi rokonságnak kellett intéznie, mert a részeg feleség nem volt képes semmire, folyamatosan újabb vodkákért könyörgött; a másnaposságtól szintén beteg fia sem tudott sokat tenni. Önkontroll hiányában az akkor rendkívüli fagyokban nem füles sapkában ment ki az utcára, és fülei meg is fagytak.

Ez P. Ny. K. halálának legelfogadottabb változata, de más verziók is léteznek. A különböző magyarázatok oka lehet az is, hogy senki nem emlékszik pontosan a történetekre, hiszen részegek voltak. Pontosabban senki sem akar emlékezni mindenre, a falu közvéleménye szerint. Nem egyértelmű, pontosan kik is voltak jelen, illetve a már említett három emberen kívül volt-e ott még valaki. Nincs elfogadható magyarázata a halott testét borító véraláfutásoknak sem, amik létezését a halottmosó asszony nem titkolta el. Sokan valószínűnek tartják, hogy dulakodás közben halt meg az áldozat. És arról is igen sokat beszélnek – amit a hivatalos rendőrségi vizsgálat nem erősített meg –, hogy P. Ny. K. rossz, acetontartalmú vodkát ivott, és mérgezésben halt meg.

Fiaik híres legények voltak Novij Vaszjugán környékén: egyrészt kiténtek szépségükkel, remek vadászok voltak, másrészt a legfiatalabb kivételével duhaj hírében álltak. Haláluk kivétel nélkül a vodka következménye, és egy kivétellel verekedés az oka. V. P. (26) egy családi vodkázás közben összeveszett, -verekedett öccsével, A. P.-vel (28), és több kés-

szúrással megölte. Ő maga is hasonlóan végezte: egy ivászat alkalmával hajdani iskolatársa emlékezett rá, hogy annak idején a kollégiumban egy magnólopás alkalmával feladta őt a felügyelőtanárnak, ezért vadászpuskájával lelőtte. P. P. (27) epilepsziás volt, egy rohama közben belefordult a tóba és megfulladt. Néhányak szerint ő is részeg volt halála előtt. Halálának más szintű, mitológiai magyarázata is van, amely szerint halálának oka, hogy minden tiltás ellenére madáretetőt szőgezett fel a falu szent fájára.

A még élő testvérek közül N. P. (30) főiskolát végzett, most Ukrajnában él férjével és két gyerekével. Hogy milyen életszínvonalon él és miből, arról családtagjainak kevés ismeretük van, hiszen mást mesél ő is és gyermekei is. Amit tudni lehet, az az, hogy látogatásai alkalmával Novij Vaszjugánban ő sem él magasabb nívón, mint családja, és hasonlóan intenzíven iszik alkoholt is.

I. P. (31) az egyetlen életben maradt fiúgyermek nem él házasságban: partnere egy férjes asszony, akivel általában együtt isznak. Kapcsolatuk az alkoholnak megfelelően viharos, 1999 tavaszán késelés is tarkította. Ő az, akit rokonai egyformán elítélnek azért, mert elhanyagolja családja vadászterületeit, tajgai házait, elkótyavetyéli annak értékeit. Apja halálával gazdaságuk teljes szétesése várható, hiszen az alkohol hatása alatt mindent megtesz egy-egy újabb üveg megszerzéséért.

P. M. M. egyetlen lánya, T. P. (38), sokáig élt Tomszkban, ahol egy ideig főiskolai hallgató is volt, majd kofaként dolgozott. Sokáig munkásszállón lakott, majd vőlegénye szüleinél éltek mindaddig, míg vőlegénye egy munkahelyi balesetben meg nem halt. Ezután újból munkásszállón élt, egyre többet ivott, és végül édesanyja hatására hazatért Novij Vaszjugánba. Munkát csak a közeli olajvárosban kapott takarítónőként, ahol egy hónapos váltásban dolgoznak. Ez a munkásszálló-lét is hozzájárult ahhoz, hogy egyre többet ivott, mígnem jó hírért végleg elveszítve alkoholistának, züllöttnek titulálta a falu közvéleménye. Igazi törést viszont csak az jelentett, mikor egy otthoni, magányos lerészegedése után szülei is megbizonyosodtak életmódjáról. Sikertelen öngyilkossággal próbált változtatni helyzetén, majd a traumát kiheverve minden folytatódott, folytatódik tovább.

A. M. (40) betegen halt meg; nem tudott járni, és férjétől elhagyatva egyedül élt, a rokonok ápolták. Ápolta őt többek közt I. P. (31) és akkori barátnője is, mígnem egy közös ivásuk alkalmával feltehetőleg felborult a villanyrezsó, amitől a ház kigyulladt. A nem csak részegsége miatt mozgásképtelen asszony bennégett a házban. Nem mindenki szerint történt mindez véletlenül, sokan szándékosságot feltételeznek.

A. M. volt férje, G. Sz. Sz. (41) egyedül élő, házát rendszeresen zárva tartó öregember, aki csak rendszeres és hosszan tartó részegségei alatt tartja a kapcsolatot ismerőseivel. Ennek ellenére 1999-ben készült második esküvőjére, amitől sokan azt várták, majd kevesebbet lesz alkalma inni.

Sz. M. (43) volt a P. M. M.-hez legközelebb álló testvér. Közel voltak egymáshoz életkorban, habitusban, munkaszokásokban és -morálban, rendszeresen segítették egymást. 1994. április 11-én is együtt ittak Sz. M. vejével hármában, de – mint már volt róla szó – P. M. M. elszakadt tőlük. Sz. M. a vejével, I. M.-nél (48), annak munkahelyére, egy olajkúthoz akart menni motoros szánnal. A részeg Sz. M. leesett a szánról (amit veje nem vett észre), és elaludhatott az úton, mert a feltehetőleg fekvő testen egy csőszállító teherautó gázolt keresztül. Szörnyethalt, maradványait nagy körzetben elszórva

találták meg, és sosem derült ki, ki gázolta el. Természetesen ebben az esetben is felmerült a szándékosság gyanúja, a közvélemény egy része vejét vádolta halálával.

Sz. M. is részt akart venni azon a kijózanító szeánszon, melyen bátyja absztinenssé vált, és melyet halála után három hónappal rendeztek meg.

Sz. M. legidősebb lánya Je. Sz. (45), a kozák Sz. Sz. (46) felesége. A férj rengeteget iszik, amiből számos munkahelyi konfliktusa is támadt. Felesége összehasonlíthatatlanul kevesebbet iszik nála, hiszen két gyermeke nevelése nem engedi meg, hogy elhagyja a házat. Így csak férje otthoni ivászataiban vesz részt, akkor azonban ő is rendszeresen a lerészegedésig.

L. Sz. (47) férje az az udmurt I. M. (48) volt, aki apósa halálában szerepet játszott. I. M. kezdetben igen szorgalmasnak bizonyult, emléke rendkívül pozitív felesége rokonai között mind a mai napig. Felesége alkoholizmusát rendkívül nehezen viselte, és mikor kiderült, hogy rendszeresen csalja is őt, el akart válni, és hazamenni Udmurtiába. Ez az akkori gazdasági represszió miatt lehetetlennek bizonyult, és ő is egyre többet ivott. Folyamatosan elitta az addig felhalmozott javaikat: tévét, mosógépet, élelmiszert. Két évvel sikertelen öngyilkossága után, mikor is nyakon lőtte magát; megölte őt felesége szeretője, aki jelenleg az élettársa. Párnát szorított a szájára, így fojtotta meg.

I. M. felesége azóta is szinte szünet nélkül részeg. Együtt élt két évig azzal a férfival, akit végül férje halála miatt börtönbe zártak, és aki őt is rendszeresen verte, olyannyira, hogy kórházban is ápolták törött állkapcsát. Nem dolgozik, özvegyi nyugdíját és a családi pótlékot issza el rendszeresen. Két gyermeke sokat éhezik, ilyenkor rokonaik látják el őket. Életmódja miatt a helyi önkormányzat megbüntette harminc rubelre, és megfenyegette gyermekei elvételeivel. A gyerekek nevelőotthonba való elhelyezését támogatta és szorgalmazta családjának több tagja, így testvére és nagynénje is.

Első gyermekük gerincvelő-sérüléssel született, mely egy hónap alatt halálát is okozta. Anyja nem volt hajlandó törődni vele, és az ápolásra szánt pénzt is elitta, el sem temettette.

L. Sz. (47) élettársa az orosz Ny. M. (49) volt, börtönbe zárásáig, bár ezért az **aszszonyt** sokan megszólták, hiszen a rendőrségi nyomozás lezárulta előtt is mindenki őt tartotta férje gyilkosának. Ny. M.-et végül összesen négy gyilkosságban találták bűnösnek. Ennek ellenére ma is hazavárja nemcsak élettársa, hanem annak gyerekei is, hiszen ő valamennyire biztonságot, állandóságot jelentett. Ha ő otthon volt, anyjuk sem ment el otthonról, és rendszeresebben volt ennivaló is az asztalon. Börtönbe zárása óta a gyerekek félnek hazamenni, nem tudják, mikor kiket találnak a házukban, ezért azóta nagynénjüknél is laknak.

L. Sz. (52) Tomszkban dolgozott, és ott is ment férjhez egy orosz fiúhoz. Házasságkötésük után, 19 éves korában a fiú korábbi szerelme részegen, féltékenységtől fűtve megmérgezte.

A család fekete báránya, a mindenki által alkoholistának, züllöttnek titulált L. M. (53). Ő nem Novij Vaszjugánban él, hanem a járási központban, Kargaszokban. A családdal semmilyen kapcsolatot nem tart. Alkoholizmusa gyakori beszédtema, kizárólag megvetéssel vagy gúnyorosan emlegetik, és ellenpéldának hozzák fel példás életet élő fiát, aki szintén elszakadt tőle. Erős megítélésének oka minden bizonnyal az is, hogy a családtól határozottan elszakadt, és a nála időnként megjelenő rokonokat nem vendégeli meg megfelelően.

Összefoglalás

Az alkohol letagadhatatlanul része a vaszjugáni hantik kultúrájának. Része, mert az élet minden szintjén jelen van: az egyének öndefiníciójában, identitásában; a szakrális kultúrában, a profán kultúra viselkedési normáiban, folklórukban; a gazdálkodás preferenciáiban, értékdominanciájában és szerveződésében, a munkaidő-beosztásukban; bünfelfogásukban, életsorsuk vezérelveként, haláluk gyakori okaként. De nem tekinthető egyedülállóknak a hantik helyzete, alkoholhoz való viszonya. Mindazokban a kultúrákban, ahol az alkohol fogyasztása társadalmilag nem korlátozott, hasonló jelenségek figyelhetők meg.²⁹ Ugyanígy elhatalmasodik életükön, célja és értelme lesz cselekedeteiknek, ugyanígy megkapja társadalmi legitimizálását, vagyis elveszti bűn jellegét. Ahol nincs kellően erős tilalmi rendszer, ott az alkohol abszolutizálódik, sajátos, alkoholközpontú értékrendszer épül, amelyben mindig lesz indok az ivásra, az egyén mindig felmentést nyer: kialakul az alkoholkultúra.

Ez a vodkakultúra jelen is marad a vaszjugáni hantik életében a számunkra belátható időben, hiszen a felduzzadt, felduzzasztott lakosságú vaszjugáni régió gazdasági lehetőségei folyamatosan és nagy léptekben romlanak. Befolyásolja ezt az általános oroszországi gazdasági válság, az úgynevezett északi pótlékaik eltörlése, melyek kompenzálták a helybeliek számára az északiságukból adódó nehézségeket, de befolyásolja az is, hogy az olajbányászat nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket ebben a régióban, egyre inkább visszafejlődik. A vaszjugáni régió a fentiek és a kilépési lehetőségek hiánya miatt elszegényedik, lakossága lumpenproletárrá válik, mindez pedig gerjeszti az alkoholizmus egyre nagyobb méretűvé válását. E folyamat hatásai alól pedig természetesen a helybeli hantik sem vonhatják ki maguk.

Az etnológus számára pedig adott a dilemma: szabad-e megírni mindezt, illetve lehet-e ezt elhallgatni?

JEGYZETEK

* Terepmunkáimhoz nyújtott anyagi segítségéért köszönettel tartozom az alábbi intézményeknek: ELTE BTK tárgyi néprajzi tanszék, Európai Folklor Intézet, Janus Pannonius Alapítvány, JPTE BTK finnugor tanszék, JPTE BTK néprajz tanszék, Kümpers Greve Alapítvány, Magyarországi Orosz Kulturális Központ, Martin György Alapítvány, MTA NKI etnológiai osztály, Néprajzi Múzeum, Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, Soros Alapítvány, Tomskij Pedagogicheskij Universitet, Laboratoria Jazykov Narodov Sibiri.

Köszönöm családomnak, hogy mindig, mindenben mellettem állt, valamint Vargyas Gábornak a szakmai és baráti támogatását!

1. Vizsgálatom elsősorban az állandó lakossal nem bíró tajgai Ozernoje falu lakosságára koncentrált, illetve arra a Novij Vaszjugán városra, melynek a közelében fekszik a falu, és ahol rokonaik, ismeretségi körük él. Az Ozernojéba járó vadászok számára a két lakóhely gyakorlatilag viselkedési formákat is jelent: a tajga a munka helye és ideje, míg a város sokaknál teljes passzivitást, „szabadidőt” jelent.

- A vaszjugáni hantik Szibériában, az Ob nyugati, Vaszjugán nevű mellékfolyója mellett élnek. Ez a legdélebbi folyó, ahol hantik élnek. Az orosz kultúrához való mindenkori közelség, de még inkább a sztálini kitelepítési politika hatására a legnagyobb mértékben akkulturalódott hanti csoporttá váltak, és a nyelvhasználatot is megszűntnek tekinthetjük.
2. Ez szerepel még a szakma korábbi és mai kézikönyveiben is, lásd többek közt: Zsirai (1994:177); Hajdú–Domokos (1980:151); Mikešy (1996:28); Csepregi (1997:67), aki a szovjet rendszerrel kapcsolatban fontos megfigyeléssel egészíti ki a korábbiakat.
  3. „...a súlyos népi hibák a természettel és a hódító idegenekkel folytatott egyenlőtlen harc sebei, amelyeknek elüszkösödését siettette aztán az átmenet nélküli hirtelenséggel rájuk zúdított fölszínes európai civilizáció egy és más mérge, mindenképp pedig a drága és gyilkos szesz, amelynek tehetetlen rabszolgáivá aljasultak nemcsak a férfiak, hanem a nők, sőt a gyermekek is” (Zsirai 1994:200).
  4. Az alkoholológia irodalma oly nagy és sokrétű, hogy azt itt felsorolni nem lehet. A teljes bibliográfia helyett álljon itt egy-egy adat: szociológiai esettanulmány: Ambrus (1985); etnológia tanulmánygyűjtemény: Douglas (1987); történeti elemzés: Kárpáti (1979). Az alkoholológiának Magyarországon szaklapja (Alkoholológia) és könyvsorozata is van (Alkoholológiai Kiskönyvtár).
  5. Ismereteink szerint az orosz gyarmatosítók, a zürjén kereskedők megjelenése előtt a hantik nem ismertek alkoholtartalmú italokat. Hallucinogén anyagokat használtak: elsősorban a légyölő galócát, kifejezetten csak szakrális helyzetekben, kontrolláltan; és egy bizonyos nyírfataplót is rágtak bagó helyett, melynek szintén van kábító hatása.
  6. A továbbiakban az idézeteket szó szerint adom meg, nem változtatok szövegükön akkor sem, ha esetleg „jó ízlésünk” megkívánná, mert így gyengíteném, csonkítanám azokat.
  7. A későbbiekben szó lesz a bűn és az alkohol kapcsolatáról is, elég legyen itt annyi, hogy míg a részegség a férfiaknál igen gyakran bűnesetekhez vezet, addig ez a nők esetében nem igaz. A rendelkezésemre álló statisztikákban, melyek négy év bűneseteit foglalják magukban, elenyésző a hanti nők aránya.
  8. Erre később még egyszer visszatérek.
  9. Ugyanakkor vannak előjelek, melyek a vodkához kapcsolódnak: ha valakinek viszket az orra, valaki vodkát fog hozni.
  10. Koccintani csak pohárral lehet, üveggel nem, mint ahogy inni sem lehet közvetlenül az üvegből. Nem láttam egy esetben sem vaszjugáni hantit, aki üvegből ivott volna. Ezt megkönnyíti az, hogy erdőjáró emberekként mindig van náluk bögre, amelyben adott esetben teát is főzhetnek; de tanúja voltam olyan esetnek is, ahol a magukkal vitt vodkát nem itták meg, mert elfelejtettek magukkal vinni poharat.
  11. Az italáldozatokról lásd legrészletesebben: Munkácsi (1892–1921, II/1).
  12. A sámán által gyógyított betegségek társadalmi konfliktusként való felfogásához lásd Wilhelm (1996).
  13. A hanti társadalomról és az anómiáról lásd később újra.
  14. A sámánjukat vesztett közösségek pszichés tüneteinek elemzéséhez evenki példa alapján lásd Shirokogoroff (1935).
  15. Egy absztinenssé váló férfiről lásd később.
  16. Idézi Keller (1981:96).
  17. A tiszta jövedelem és a vodkára fordított összeg pontos arányának megállapítása igen nehéz, ezt visszatetszést nem keltő módon nem lehet felmérni, ezért álljon helyette ez a néhány példa. Ugyanígy sajnos lehetetlen pontosan megállapítani egy személy vodkafogyasztásának pontos mennyiségét egy adott időtartamban, holott ez is érdekes lehetne.
  18. Tara orosz folyó, mely az Irtisbe ömlik a mai Omszki megye területén, eredete pedig a mai Novoszibirszki megyében van; és orosz város az azonos nevű folyó torkolatánál, az Irtis partján.

19. Kargaszok ma a Vaszjugáni régió járásközpontja, város az Ob partján, nem messze a Vaszjugán torkolatától.
20. A bűnök megítéléséről részletesen lásd később.
21. Mivel gyakran nem határozható meg pontosan, hogy mi az, ami munkának számít megítélésükben, és mi az, ami nem, ezért az arányokat nem munkaórákban fogom kifejezni, hanem munkanapokban.
22. Ez az adat kevésnek tekinthető a más időszakokban tapasztalhatóakhoz képest, amikor ennyi idő alatt ennek hozzávetőlegesen másfélszeresét tölti ivással.
23. Pontos adatokat azért nem lehet mondani, mert nem minden esetben deríthető ki a halál oka, illetve nem mindenről vannak írásos források.
24. Ebben jelentős szerepet játszik a szervezetükből hiányzó alkohollebontó enzim, az aldehid-dehidrogenáz.
25. Lásd később A. V. I. esetét, aki feleségét gyilkolta meg, de a közvélemény felmentette.
26. Hagyományosan minden család- és faluközösségben szigorú rendszere van annak, hogy az elejtett nagyvad húsból hogyan részesülnek, mekkora részt kapnak; mint ahogy az is szabályozva van, kinek mennyire kell segítenie valakit addig, míg annak nem lesz valamiféle zsák-mánya.
27. Írásos forrás volt az 1922-es évig terjedő időszak templomi anyakönyvei Szrednij Vaszjugán egyházmegyéből, valamint az 1920–1960-as évek háztartási leírásai Ozernoje településre vonatkozóan.
28. Aláhúzással jelöltem azokat, akik alkoholista hírében álltak/állnak; kivastagítottam azok nevét, akiknek halálát az alkohollal kapcsolatba hozták. A sorszámokra a szövegben utalok, így könnyítve meg az egyes személyek beazonosítását.
29. Lásd például: Kelemen (1989).

IRODALOM

AMBRUS PÉTER

1985 Alkohol az életmódban. Egy szegénytelep élete. Budapest: Művelődéskutató Intézet.

CSEPREGI MÁRTA

1997 Az osztjások (hantik). *In* Finnugor kalauz. Csepregi Márta, szerk. 61–70. Budapest: Panoráma Kiadó.

DOUGLAS, MARY, ED.

1987 Constructive Drinking. Perspectives on Drink from Anthropology. Cambridge: Cambridge University Press.

DURKHEIM, ÉMILE

1982 Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

HAJDÚ PÉTER – DOMOKOS PÉTER

1980 Uráli nyelvrokonaink. Budapest: Tankönyvkiadó.

HAJNÓCZY PÉTER

1993 A halál kilovagolt Perzsiából. *In* Összegyűjtött munkái. Kisregények és más írások. 7–81. Budapest: Századvég Kiadó.

KÁRPÁTI ENDRE

1979 A magyarországi alkohol elleni küzdelem múltjából. Budapest: Medicina Kiadó.

KELEMEN ANDRÁS

1989 Társadalmi beilleszkedési zavaraink – indián tükörben. *In* Síppal, dobbal... Hagyományos orvoslás az Európán kívüli népek körében. Babulka Péter – Borsányi László – Grynaeus Tamás, szerk. 197–210. Budapest: Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat.

KELLER, MARK

1981 Újra az alkoholizmus betegségkonceptiójáról. *In* Az alkoholizmus főbb kérdései. Válogatás a nemzetközi alkoholológia szakirodalmából. Bálint I., szerk. 81–102. Budapest: Medicina Kiadó. /Alkohológiai Kiskönyvtár 3./

KULEMZIN, VLADISZLAV MIHAJLOVICS

1976 Shamanstvo vas'ugansko-vahovskih hantov v konce XIX – nachale XX. vv. *In* Iz istorii shamanstvo. V. M. Kulemzin, ed. 3–155. Tomsk: Izdanie Tomskogo Kraevogo Muze'a.

MIKESY GÁBOR

1996 Az obi-ugorok története. *In* A finnugorok világa. Nanovfszky György, szerk. 25–29. Budapest–Moszkva: Teleki László Alapítvány.

MUNKÁCSI BERNÁT

1892–1921 Vogul népköltési gyűjtemény I–IV. Budapest: Akadémiai Kiadó.

NAGY ZOLTÁN

1999 A jávorszarvas: egy hanti áldozati tárgy ürügyén. *In* Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára. Benedek K. – Csonka-Takács Eszter, szerk. 73–91. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.

ORLOV, E.

1926 Sovremennoe Vas'ugan'e. *In* Zhizn' Sibiri. Politika, ekonomika, kraevedenie 4(44). 66–81. Novosibirsk: Izdanie Sibirskogo Kraevogo Ispolitel'nogo Komitete Sovetov.

TURNER, VICTOR

1997 Átmenetek, határok és szegénység: a communitas vallási szimbólumai. *In* Mérföldkövek a kulturális antropológiában, P. Bohannon – M. Glazer, szerk. 675–711. Budapest: Panem.

SHIROKOGOROFF, S. M.

1935 Psychomental Complex of the Tungus. London: Kegan Paul.

WILHELM GÁBOR

1996 Sámánok: jósek és gyógyítók. *In* Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Bereczki András – Klima László szerk., 271–275. Budapest: ELTE Finnugor Tanszék. /Uralisztikai Tanulmányok 7./

ZSIRAI MIKLÓS

1994 Finnugor rokonságunk. Budapest: Trezor Kiadó.

ZOLTÁN NAGY

“To fly half a meter above the earth.”

Vodka in the culture of the Khanti of Vasyugan

This paper examines the relationship of the Khanti of Vasyugan to alcohol. The consumption of alcohol constitutes a nodal point in the culture of this Khanti group. On the one hand, alcohol plays an important economic role, and on the other it has a significant impact on Khanti customs which it regulates and through which its consumption is regulated. The inevitable presence of alcohol does not merely have moral implications but also influences people’s lifestyles and life histories. The time spent in consuming alcohol takes up a great part of people’s lives, but talking about it is also a very important part of everyday communication and plays a role in articulating Khanti identity. This study primarily concentrates on the present, but also considers recent transformations in Khanti society.